

KÖZLEMÉNYEK

Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése. A gyulafehérvári Batthyány Könyvtár gazdag kéziratos anyaga viszonylag kevésbé foglalkoztatta a magyar kutatókat. SZENTIVÁNYI Róbertnek a kéziratgyűjteményről szóló, több kiadásban megjelent könyvmatos katalógusa¹ 709 kéziratot sorol fel 927 kötetben, amely összesen 1122 művet tartalmaz.

Ez az óriási gyűjtemény természetesen nagyon heterogén természetű, különböző korú és értékű. A IX—XIX. századig terjedő kéziratári anyag egy része nem magyar vonatkozású. A II. JÓZSEFTŐL feloszlatott osztrák kolostorok és a bécsi egyetem anyagából került oda MIGAZZI Kristóf könyvtárával, amelyet BATTHYÁNY Ignác püspök vásárolt meg a gyulafehérvári könyvtár számára.

Mi ebből a tiszteletre méltó gyűjteményből három kéziratos gradualét tanulmányozunk, amelyek a magyar középkornak számunkra fontos emlékei. Ezek közül, mint középkori deák zenei művelődésünknek érdekes emlékét, e művelődés egyes elemei továbbélésének, népi környezetbe kerülésének bizonyosságát, most egy XIV. századi gradualét mutatunk be. A kódex a Batthyány Könyvtárban R. I. 96. jelzet alatt található. Mikrofilmje az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában.

Hártyakódex, 323 × 243 mm mérettel, 152 egy kolumnás fólióval félbőr kötésben. Írása: scriptura gotica textualis formata. Hangjelzése: négy piros vonalon notatio gotica.

A kódex hiányos. Egységes lapszámozása ma nincs. Mi a ténylegesen meglévő lapok száma szerint jelöljük az egyes fóliókat. Töredékes incipitje: „*adversum me loquebantur . . .*” (SZT. ISTVÁN vértanú dec. 26-i introitusa.) — Explicitje a mai 152. fólión: „*Virgo decus mundi regina celi preelecta ut sol pulchra lunaris ut*” (Szűz Mária *Ave praeclara stella* szekvenciájának szavai.)

Irodalma csupán katalógusok adataira szorítkozik.² Egyetlen tanulmány érinti röviden a kódexet; KOVÁTS S.: *Két középkori, hangjegyzéses hártiakódex-töredék.* (Történelmi és Régészeti Értesítő. Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeumtársulat Közlönye. XXIV. Új Évfolyam. Temesvár. 1908. 1—22. 1.) A tanulmány két temesvári töredékről szól, kódexünket csak példaként említi.

A katalógusok nem jelölik meg a *Graduale* keletkezésének helyét, annak időpontját pedig egymástól eltérően a XV. vagy XVI. századra teszik. Mi a kódexet vizsgálódásunk alapján korábbra datáljuk.

¹ *Catalogus concinnus librorum manuseriptorum Bibliothecae Batthyányanae.* Szeged, 1958.

² CSERESNYÉS András 1824—25-i kéziratos jegyzéke. WESZELY K.: *Gyulafehérvári füzetek.* Kolozsvár, 1861. BEKE A.: *Index manuseriptorum Bibliothecae Batthyányanae dioecesis Transsylvaniensis.* Az Erdély egyházmegyei Batthyáni-könyvtár kéziratai névsora. K. Fehérvár, 1871. VARJU E.: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár.* Magy. Könyvszle. 1899—1901. SZENTIVÁNYI id. katalógusa.

A 108. fólión a votivmisék és gyászmise után ezt az eredeti író kezével írt rubrikát találjuk: „*Missa contra pestilenciam quam papa clemens sextus instituit in collegio cum cardinalibus et concessit omnibus dictam missam legentibus sive audientibus cclx dies indulgenciarum.*” VI. KELEMEN pápa 1342—52 között kormányozta Avignomból az egyházat. A kérdéses európai arányú pestisjárvány 1348-ban volt. A pápa a pestis ellen való misének és búcsúknak engedélyezésével igyekezett a bajba jutottakon segíteni.³ Mivel a rubrikát a kódex írója a kódex készítésekor írta, azért a *Graduale* keletkezésének legkorábbi időpontja 1348.

A tiszta gótikus írásmód viszont arra kényszerít, hogy a másolás időpontját ne sokkal ezen terminus utánra tegyük. Ugyanezt tanácsolja a kódex hangjelzése. A gótikus hangjegyrészeknek a metzivel való keverése általában a XIV. századra jellemző.⁴

Indokolttá teszi a korai datálást az *Ersultet* dallama is, amely általában „ti” (h) magasságban recitál, míg a következő korokban ez „do”-n (c) szokott történni.

A kódex viszonylag kis alakja ugyancsak a XIV. századra utal. A XV. századi gradualék nagy fólió alakban készülnek. Bár LEROQUAIS figyelmeztet, hogy egyes ünnepeknek a *Sanctoraléból* való hiányzása nem lehet döntő érv valamely kódex keletkezési idejének meghatározásában, mégis némiképpen támogat ebben az a tény, hogy a *Graduale* egyébként gazdag *Sanctoraléjában* nem szerepel Sarlós Boldogasszony (Visitatio B. M. V.) ünnepe. Ezt 1389-ben rendelte el VI. ORBÁN, ill. IX. BONIFÁC pápa. Ha a kódex írója a VI. KELEMEN-től engedélyezett pestis elleni misét az engedélyezés körülményeivel együtt felvette a *Graduale*-ba, feltételezhetjük, hogy Sarlós Boldogasszony miséjét is beiktatta volna az ünnepek rendjébe, ha az akkor már közismert lett volna.

Mind Ezeket egybevetve, a kódex *keletkezési idejét a XIV. század második felére, pontosabban harmadik negyedére* tesszük.

A kódex keletkezési helyét, provenienciáját vizsgálva, magyar eredetét könnyen megállapíthatjuk. A magyar szenteknek a *Graduale*-ban szereplő ünnepei, amelyeken saját szövegű *Alleluját* találunk, kétséget kizáróan bizonyítják azt.

Magyarországi használatát igazolja továbbá az a sok magyar és latin nyelvű lap-széli bejegyzés, amelyet a XVI—XVIII. században a *Gradualét* használó kántorok, orgonisták, iskolamesterek írtak be.

Keletkezési helyének pontosabb meghatározásához a nagyszombati *Ersultetből* indulunk ki. A kódex mai 41.^v fólióján ezt olvassuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnemque clerum et devotissimum populum una cum papa nostro . . . et antistite nostro . . . et gloriosissimo rege nostro . . . et regina nostra et antistite nostro una cum omni congregatione ac familia sancte marie quiete temporum concessa . . .*”

E szövegben számunkra legfontosabb a két *antistes* említése. Ez más kódexeinkben nem fordul elő.⁵

³ PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*. Paderborn, 1922. 2. köt. 156. l.

⁴ SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Chorals aus dem ungarischen Mittelalter*. Studia Musicologica, 1963. Tom. IV. fasc. 1—2. 142. l.

⁵ Felvetődhetik a kérdés: nem pusztán elírásról, tévedésről van-e szó? Ezt a feltevést döntően megcáfolja a dallam. Az *Ersultet*-ben ui. az egyes gondolategységek mindig bevezető (*la-ti*) dallammenettel kezdődnek, és átmeneti (*do-ti-la + la-ti-ti*) vagy végzárattal (*do-ti-la-so + so-la-ti-la-ti-la*) végződnek. Minden egyes bevezető dallamenet után zárlati dallam következik. Ezen szakaszban azonban egymásután háromszor is („*et regina nostra, — et antistite nostro — una cum omni congregatione*”) bevezető dallammenet szerepel a nélkül, hogy a szokás szerint közben záróforma fordulna elő. A dallam alapján tehát betoldásnak kell minősítenünk ezeket a szavakat: „*et regina nostra et antistite nostro*”, valamint kissé tovább: „*sancte marie*”. Az így helyreállított eredeti szöveg így hangzanék: „*una cum papa nostro. . . et antistite nostro. . . et gloriosissimo rege nostro. . . una cum omni congregatione ac familia quiete temporum concessa. . .*” Ez lényegében megegyezik az országban általában használt (esztergomi) szöveggel.

Az első antistes minden *Exsultet*ben megtalálható, és az illetékes megyéspüspökre vonatkozik. A második antistesnek csak úgy van értelme, ha az illetékes püspökön kívül másnak is van bizonyos fokú joghatósága a graduale-tulajdonos közösség fölött. A magyar középkorban erre két lehetőség ismerünk.

Egyik a társaskáptalanoknál áll fenn. A társaskáptalan közvetlen feje a prépost, aki viszont káptalanjával együtt a püspököknek van alárendelve.⁶

A másik lehetőséget a királyi kegyuraság alá tartozó bencés apátságoknál találjuk. Ezek a középkorban csaknem mind megszerezték a területi megyéspüspök (antistes) joghatósága alól való mentességet, az exemptiót, és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak. Sőt ezen kiváltságuk odáig fejlődött, hogy a kolostor birtokterületén az apát nevezte ki a plébánosokat.⁷ Az ilyen apátság antistese tehát az esztergomi érsek volt. A helyi joghatóság alapján azonban az apátok is viseltek antistes címet.⁸ Így a második antistes vonatkozhatik valamely királyi kegyurasági monostor apátjára.

De talán még inkább gondolhatunk a második antistesnél azon egyházmegye püspökére, amelyben az apátság feküdt. Mert bár az exemptio kivette a kolostort a helyi püspök joghatósága alól, a liturgikus tisztelet továbbra is megillette őt.

Ezek alapján a kódex keletkezési helyét a magyarországi társaskáptalanok és királyi apátságok között kell keresnünk.

A közelebbi lokalizáláshoz ismét az idézett *Exsultet*-szöveghez fordulunk.

A második antistes említése után e szavak következnek: „*una cum omni congregatione ac familia sancte marie.*”

A XIV—XV. századi misekönyveink az *Exsultet*ben a pápa, püspök és király (esetleg még a királyné vagy gyermeke) után meg szoktak emlékezni arról az egyházi testületről, amelynek keretében az *Exsultet*et éneklik. A testület védőszentjének nevét a kódexek ugyanúgy *N* betűvel jelzik, mint a pápa, püspök vagy király nevét.⁹

Mivel kódexünk „*congregatione ac familia sancte marie*”-t említ, így tulajdonosát valamelyik középkori magyar Szűz Mária-társaskáptalanban vagy Szűz Mária-apátságban kell megtalálnunk.

A XIV. században három Szűz Mária-társaskáptalan működött Magyarországon: a székesfehérvári, nagyszombeni és váradi. A székesfehérvári nem lehet a kódex tulajdonosa, mivel „nullius” jellegű volt, vagyis püspök közbejötté nélkül, közvetlenül a római szent-székek volt alávetve. Így itt a két antistesnek nem lett volna értelme. A nagyszombeni ugyancsak nem jöhet szóba, mivel a *Graduale* egykorú bejegyzése szerint a kódexet 1612-

⁶ Ilyen értelmű kettős egyházi fensőbbiségre analóg példát találunk a pozsonyi társaskáptalan kanonokjainak XIV. századi esküformájában. A kanonokok engedelmességét esküsziknek a királynak, továbbá „*archiepiscopo Strigoniensi et suo Vicario ac Domino N. preposito huius ecclesie.* . . .” (Lásd idézve SZENTIVÁNYI: I. m. 139. l.)

⁷ SÖRÖS P.: *Az elenyészett bencés apátságok.* Bp. 1912. 20—21. és 143. l.

⁸ VÖ. SIPOS S.: *Enchiridion juris canonici.* Bp. 1947. 235. l. DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis.* Niort, 1883. I. 303. lap. Erre a körülményre MEZEY László hívta fel figyelmünket.

⁹ Így pl. a jelenleg ismert legelső, biztosan magyar eredetű, XIV. századi esztergomi misekönyvben (jelenleg Pozsonyban, Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.) így találjuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnem clerum et devotissimum populum una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro N. eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia sancti N. quiete temporum concessa.* . . .” Vagy egy 1437—39 között írt magyar misekönyvben (Archiv Mesta Bratislavy EL. 13.): „*una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro Alberto [uralkodott 1437—39] eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia N. quiete temporum concessa.* . . .”

ben Magyarországról hozták Erdélybe¹⁰. Nagyszében pedig mindenképpen a legszűkebb értelemben vett Erdély területére esik.

Így a társaskáptalanok közül csak a váradi Szűz Mária-társaskáptalan marad hátra. Ezt TELEGDI Csanád váradi prépost, KÁROLY RÓBERT kancellárja 1320 körül alapította. A préposton kívül hat kanonokból állott.¹¹ Mindazonáltal a *Gradualé*nak a váradi Szűz Mária-káptalanba való lokalizálása több nehézségbe ütközik. Ez a kiskáptalan ui. aligha élt gazdagabb, önálló liturgikus életet. Kanonokjai kötelesek voltak részt venni a székeskáptalan zsolozsmáján és egész liturgiáján.¹² Így saját társaskáptalani templomukban aligha jutott idejük többre, mint az alapítványi misék elvégzésére. TELEGDI Csanád igazában Szűz Mária addig is meglévő kis templomát tette káptalani templommá, és részben az addigi oltárospapok javadalmából alapította a hat kanonokból és prépostból álló káptalant. Nagyon valószínű, hogy a kanonokok kötelezettsége a Szűz Mária-templomban csak az alapítványi vagy fogadalmi misék elvégzésére szorítkozott. Azért is nehéz a *Gradualé*t a váradi kiskáptalannak tulajdonítani, mivel sokkal önállóbb életű és nagyobb szabású társaskáptalanjaink (mint Pozsony és Szepes) misékönyveiben sem találkoznak olyan esettel, hogy a prépost nevét felvették volna az *Ersulter*be.

Sokkal megalapozottabban tarthatjuk valamelyik Szűz Mária pártfogása alatt álló királyi apátság gradualéjának. A fentebb elmondott elvek alapján gyakorlatilag három bencés apátság jöhet szóba: Kolozsmonostor, Pécsvárad és Szent Jobb apátság.

Kolozsmonostort azonban eleve ki kell zárunk, mivel a *Gradualé*t Magyarországból vitték Erdélybe (lásd fentebb), Kolozsmonostor pedig Erdélyben fekszik. Pécsvárad és Szent Jobb, mindkettő gazdag, hiteleshellyel rendelkező, exempt királyi apátság volt, s mindkettő az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.¹³

Mivel azonban a törökök ismételt hadjárata, majd 1541-től kezdve az állandósuló török megszállás széles sávot húzott Pécsvárad és Erdély közé, alig tarthatjuk valószínűnek, hogy 1612-ben a kódex Pécsváradról került volna Erdélybe.¹⁴

Ezek után a kódex keletkezésének legvalószínűbb helye, a váradi egyházmegyében, sőt Várad közelében fekvő Szent Jobb apátság. A váradi egyházmegyében, pontosabban a Szent Jobb apátságban való lokalizálásnak több adat kedvez. Így az a tény, hogy míg a kódexünknel alig pár évvel vagy évtizeddel korábbi esztergomi hangjelzett misékönyvben¹⁵ SZT. LÁSZLÓ miséje a közös misék szövegéből való, addig jelen *Gradualé*nkban találjuk SZT. LÁSZLÓnak legősibb ismert, saját szöveggel s dallammal rendelkező *Allelujáját*. (SZT. LÁSZLÓ a váradi püspökség védőszentje, Szent Jobbnak pedig alapítója!) Az alleluja szövege: „Alleluia. Sancte rex ladislae succurre nobis tuis devotis famulis qui de tua semper sollempnitate gaudeamus exultantes.” (Ld. 1. ábra.)

¹⁰ „Ez Gradualt 1612 estendeoben Conferalta az Istenben elniugodott eoregh Miklos Deák hozvan magyar orzgból, Requiem etr.” (140. fólión levő bejegyzés.)

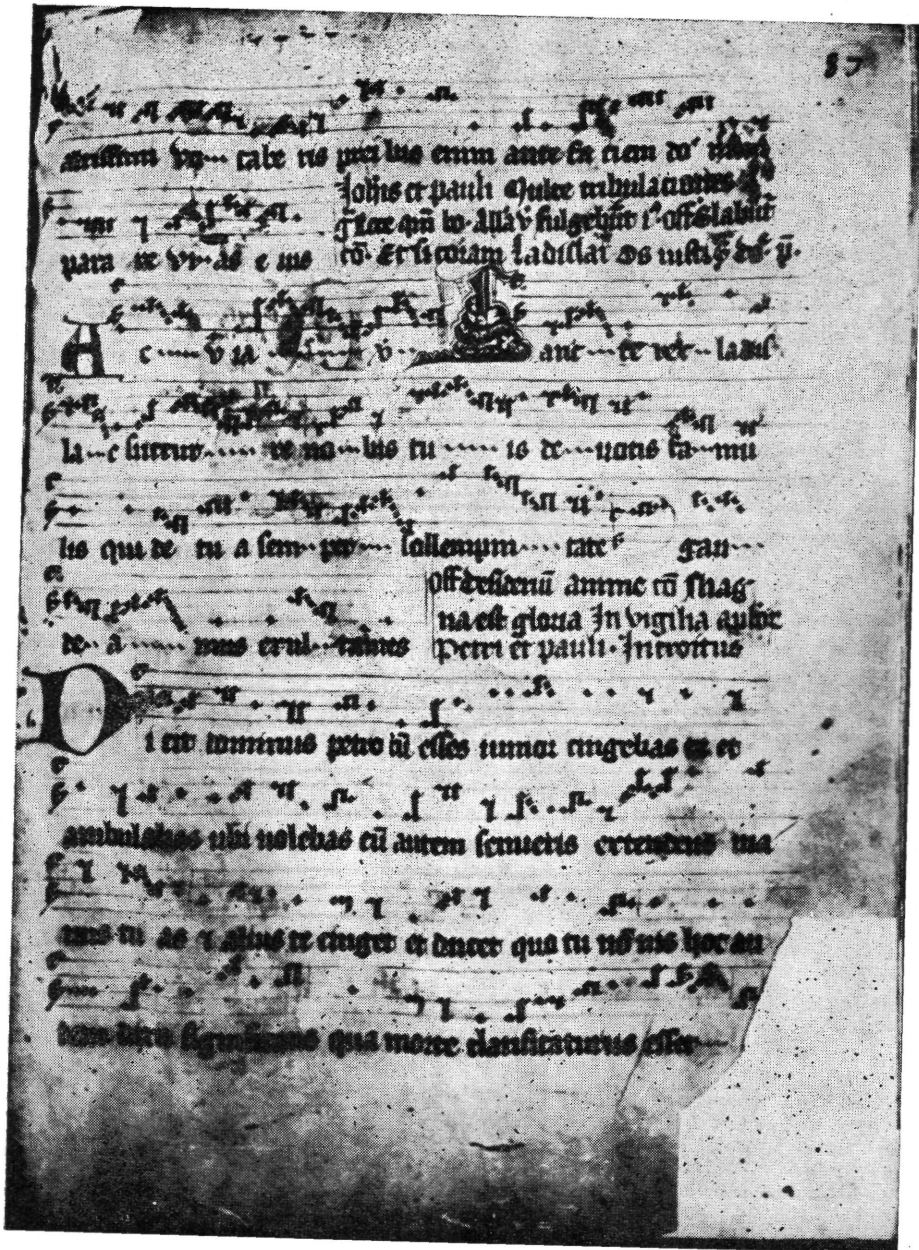
¹¹ BUNYITAY V.: *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*. Nagyvárad, 1886. 72. és 75. l. THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1860. 467—470. l.

¹² BUNYITAY: *I. m.* 72. l.

¹³ SÖRÖS: *I. m.* 11. skk. és 141. skk.

¹⁴ *Uo.* 38. lap. Mégis fennmarad annak a lehetősége, hogy Pécsváradról vitték a kódexet Erdélybe, mivel pl. MÓRÉ László pécsvárad apát 1530 körül lemondva apáti tiszteréről, Kolozsmonostorra vonul vissza. (SÖRÖS: *I. m.* 37. l.) ESZÉKI János pécsi püspök 1540 körül Erdélybe menekül. (BRÜSZTLE, J.: *Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinque-Ecclesiis*, 1874. 1. köt. 382—384. l.) CSÁRAI Máttyás pécsi kanonok pedig 1542—45 között megy Váradra, s lesz ott FRÁTER György püspöksége idején váradi kanonok. (RADÓ P.: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. A pannonhalmi főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyve. 1942/43. Pannonhalma, 1943. 367. és 391. l.)

¹⁵ Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.

1. ábra

Ez a szöveg SZT. ISTVÁN nevével megtalálható az említett esztergomi misekönyvben, dallama azonban különbözik attól. Feltehetően a bencések vették át az esztergomi *Szt. István-alleluja* szövegét és behelyettesítve SZT. LÁSZLÓ nevét, más, talán saját szerzenyű dallamot alkalmaztak reá.

*Gradualék*n a középkorban egész Európában használt ún. karoling misekönyvet követi, szemben a Curia Romana gyakorlatával, amely a középkori ferencesek és ágostonos remeték misekönyveiben található. A karoling liturgia keretében azonban korántsem volt olyan egység, mint a Curia Romana liturgikus könyveiben vagy a trienti zsinat utáni misekönyvben.¹⁶

Kódexünk egyes kritikus pontokon az 1480-ban nyomtatott *Missale dominorum Ultramontanorum*mal mutat rokonságot. Ezt a *Missalét* pedig szerintünk PRUISZ János váradi püspök nyomatta.¹⁷ Ez a megegyezés is megerősíti nézetünket, amely szerint a *Gradualét* váradi területre lokalizáljuk.

Még több szempont szól a mellett, hogy a *Gradualét* bencés, pontosabban szent jobbi eredetűnek tartjuk. A középkorban a bencések Magyarországon a karoling misekönyvet használták. Kódexünk is az. De megtaláljuk benne a bencés szentek szokásos ünnepeit. (SZT. BENEDEK márc. 21. és júl. 11., SZT. SKOLASZTIKA, SZT. GELLÉRT, SZT. ANDRÁS és BENEDEK.)

Monasztikus jellegére vall az *Exsultet* idézett szövegének a kifejezése: „*cum omni congregacione ac familia*”. Más misekönyvekben csak „*omni familia sancti N.*” szokott lenni.

Bencés szerzöt sejtet SZT. ISTVÁN király alleluja-szövege: „*O rex et apostole stephane gentis tue tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis christi quos elevatis manibus in celum tu moriens matri christi commisisti*”. (Ld. 2. ábra.) A scriptor itt nem vette át az Esztergomban már használatban levő alleluját, hanem új szöveget írt, amelyben az országalapító SZT. ISTVÁN halálát a rendalapító SZENT BENEDEKÉVEL állítja párhuzamba.^{17a}

A szentjobbi eredetnek kedvez végül SZT. ISTVÁN királynak vigiliás ünnepe. Ezt máshol is megtaláljuk ugyan, de általánosnak mégsem mondható.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a *Gradualét* a XIV. század harmadik negyedében valamelyik királyi bencés apátságban, legvalószínűbben a Szent Jobb monostorban írták. Ezért a további tudományos megnevezésben *Szent Jobb-i Gradualénak* mondjuk.

¹⁶ Így míg egyes miseénekek az összes karoling misekönyvekben egyformán megtalálhatók, de nincsenek meg a Curia Romana gyakorlatában, addig mások mindkettőben megtalálhatók, csak más ünnepnapokon. De a karoling misekönyvek egymásközt is több eltérést mutatnak. Magyarországon a középkor végére a sokféle kéziratos misekönyv és graduale alapján kialakult ugyan némi egység, amely a nyomtatott misekönyvekben rögzítődött, de azért ezek között is számos különbséget találunk.

¹⁷ Ilyen megegyezés pl. Áldozócsütörtök vigiliájának introitusa, amelynek szövege *Gradualék*nban: „*Omnes gentes plaudite manibus*”, miként a *Missale Ultramontanorum*-ban, míg a többi magyar nyomtatott misekönyvben „*Vocem jucunditatis*” szerepel.

^{17a} SZT. GERGELY írja ui. *Dialogusa*iban SZT. BENEDEKRŐL, hogy „*erectis in caelum manibus*” halt meg. Az allelujában pedig SZT. ISTVÁN „*elevatis manibus in celum*” készül a halálra. Különösen stílusosan hangzik ez a szöveg a Szent Jobb apátságban, amelyet SZT. LÁSZLÓ éppen SZT. István jobbkezének őrzésére alapított.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Szent Jobb kolostor védőszentje Szűz Mária volt, akkor célzást láthatunk az alleluja ezen szavaiban is: „... *quos elevatis manibus in celum tu moriens MATRI CHRISTI commisisti*.”

C III

Sumpta est maria in celum gau... det et et a tus ange
 Off hinc regum
 lo... rum in octa laurentij **D** yobasti comine cor me
 um vultuisti nocte igne me crani nastri et non est mventa
 m me in iquitas p **L** vandi dne iustia me. Euguae laus off.
 poluisti dne com mult ve agaym mis
 leabit iust? g dne pncipi Allat? h? gima
 of hincure co bts hu? vigilia. S. Regis iust? **M** ... ter
 no turba g os iusti. In virtute
 tuaco magna In die scripturay
 os iusti me g dne pncipi i apostole stephane gen tis tu
 e tuo prealms dug nos ad contemplandam spciem celi audims
 pncipi quos eleva ... tis manibus mee lum tu metiens ma
 of desiderii aie? hieus fimo Tpmg
 thei i symphoniam Salus aut? g
 ni rpati commisit i iustore ate. Allat? ayablis of b? a tu
 a spms degn in vigilia. Bartholomei Ego aut? g iustus ut pat
 sola i honore magna est gle In die sco Bartholomei Much
 pncem nimis honorari sunt. In omnem terram erunt lau?

2. ábra

A *Graduale* tartalma:

- Fol. 1—68. *De tempore* rész dec. 26-tól pünkösöd után utolsó vasárnapig.
 Fol. 68—83. *De Sanctis* rész. Ebben fol. 75.^v *Szt. László*, fol. 79. *Szt. István*, fol. 80. *Szt. Gellért*, fol. 81. *Szt. Imre*, fol. 81.^v *Szt. Erzsébet*.
 Fol. 83—102. *Commune Sanctorum*.
 Fol. 102—106. Votivmisék.
 Fol. 106—108. Gyászmisék.
 Fol. 108—108.^v *Missa contra pestilenciam*.
 Fol. 108^v—115. *Kyriék és Gloriák*.
 Fol. 115—117.^v *Sanctusok és Agnus Dei*.
 Fol. 118—152.^v *Sequentiák*.

A *Graduale*ban három magyar szent, ISTVÁN, LÁSZLÓ és ERZSÉBET saját allelujája található. Mind a három ebben a formában első előfordulási hely.

SZT. LÁSZLÓ és ISTVÁN allelujájáról már szólottunk.

SZT. ISTVÁNEVAL azonos dallamra alkalmazták SZT. ERZSÉBET allelujáját: „*O pia regum filia felix alumna (!) pauperum christo nos reconcilia elizabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.*” A dallam a csaknem minden *graduale*-ban megtalálható Szűz Mária-alleluja („*O consolatrix pauperum*”) dallama. Ez a középkorban nagy közkedveltségnek örvendett. F-dur jellegén erősen érződik a középkor második felének dur-hangnemiségre hajló üde, friss hangulata. Ugyanezt a dallamot több, más szöveggel is ismerjük a középkorból. Így Mindenszentek ünnepén („*O quam gloriosum est*”), a Jézus szenvedéséről szóló misében („*Are rex tu solus*”), SZT. ÁGOSTON miséjében („*O sanctitatis speculum*”) stb. Bár így a dallamot nem tarthatjuk magyar eredetűnek, de a két magyar szentre való alkalmazását mindenesetre magyar mesternek (híhetőleg bencésnek) tulajdonítjuk.

A kódex pergamenlapjaira az utókor nagyszámú magyar és latin nyelvű bejegyzést írt. Ezek alapján nyomon követhetjük a *Graduale* további sorsát.

A Szent Jobb apátság a XV. század második felében aláhanyatlott, annak végén (1497) pedig a pálosok kezére került. A XVI. század elején, a pannonhalmi főpát, TOLNAI Máté megkísérelte ugyan a monostor visszaszerzését, de eredménytelenül.¹⁸ Amikor 1556-ban a szászsebesi gyűlés kimondta Erdélyben az egyházi javak lefoglalását és elhátározta, hogy az ország összes káptalanját és kolostorát feloszlattja, és BORNEMISSZA Pál erdélyi püspök, valamint a váradi székeskáptalan elhagyta IZABELLA királyné országát,¹⁹ a pálosok is elmenekültek a Szent Jobb kolostorból, s ezzel a szerzetesi élet ott megszűnt.²⁰

A *Gradualét* valaki, úgy látszik, ekkor magához vette, amit a kódex kis alakja könnyen lehetővé tett. De már 1569 előtt valahol az Erdélyen kívüli Magyarországon éveken át használták, miként a 3. fólió bejegyzéséből kitűnik: „*Elseo esztendőbe zentnek hivattatyk másod esztendőbe ciak jónak sem mondatyk harmad eztendőbe kétségnélkül szankivettetyk Anno 1569.*”²¹ Tehát 1569-ben már legalább három esztendeje működött az ismeretlen mester és használta a *Gradualét*. A 138.^v fólióra ez a megjegyzés került: „*...re megyek mesternek. Negyven (?) két esztendeig forgattam ezt a Gradualt, Kiriét, et interrát, vtroitust, prosát elégszer mondtam belöle, lássa más is aki helyemben id lakni mongdjon (!) az is, de iol kinyjissa a szemét, ha kotából akarja mondani mert ez a kota nem szereti a tyuk szemü embert.*”

¹⁸ SÖRÖS: *I. m.* 145—148. l.

¹⁹ BUNYITAY: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* Nagyvárad, 1883. 1. köt. 423—429. l.

²⁰ SÖRÖS: *I. m.* 148. l.

²¹ Kb. ugyanezt a szöveget később egyik csikszentdomonkosi iskolamester is bejegyezte ezen bevezető szavakkal: „*Valaki szentdamokosi mester leszen elseo esztendőben...*” stb. (38. fólió.)

A kódexet „eöregh Miklos Deák” 1612-ben Magyarországról Erdélybe, pontosabban Csikszentdomokosra vitte.²² 1622-ben jegyzi be egy névtelen orgonista: „*Dum fui Pulsator in szent Damokos in Anno Domini 1622.*” Majd az elődeitől bejegyzésekkel már eléggé megtűzdelte kódexbe ezt írja: „*Lator és tökéletlen az ki az Templom keonyveit így megh irkabiá*” (8.^v fólió). Ugyan ő jegyzi fel BETHLEN GÁBOR halálát is (62.^v fólió). Utána SZENTMIHÁLYI BARLA János szentdomokosi mester kezébe került a könyv (112.^v fólió). Működése évszámát, sajnos, nem örökölte meg. 1667-ben találjuk először említve szentdomonkosi PÉTER nevét: „*Dum fui campanator in Szent Damokos in Anno 1667. Ego petrus Szent Damokos Si quis ignorat ubi maneo querat et invenerit (si me non) nomen meum in Szent Damokos*” (145. fólió). Ugyanő ugyanezen évben *pulsator*nak mondja magát (126. fólió). 1669-ben visszajön a fentebb említett BARLA János mint iskolaigazgató (131. fólió). 1670 elején az előbbi (BÁLINT) PETRUS *pulsator* „magister”, vagyis mester, majd később az iskola rektora lesz (20., 17.^v és 25.^v fóliók). 1671—72-i bejegyzések szerint ekkor „*Nicolaus cocus aliter Orban de Szent Damokos*”, vagyis COCUS (SZAKÁCS) Miklós, másképpen SZENTDAMOKOSI Orbán használta a *Gradualét* (106., 32, és 33. fóliók).

1700-ban LAKATOS Tamás iskolamester jegyzi be nevét (33. fólió).

Kb. ugyanezen időben rajzoltak egy kezdetleges rajtot a 8. fólió aljára és írták be: „*Stephanus hary de Maros Szek liberus (!) Juvenis . . . Pulsator.*” Még találunk név nélküli bejegyzést 1750-, 1755- és 1768-ból (118.,^v 62. és 1. fólió). Kb. ezt az időt tarthatjuk a kódex utolsó használati idejének.²³

A további bejegyzésekből nagyfontosságúak számunkra a könyv tartalmával összefüggő írások. Csikszentdomokonson sok introitushoz beírták a hozzátartozó zoltár latin szövegét. A kódex ui. csak annak kezdő szavait tartalmazta. Bizonyoság ez arra, hogy a falusi kántorok még a XVII. században is énekeltek latinul.

Ugyanígy igazolják a latin éneklést a szép számmal beírt *Kyrie*-trópusok. A trienti zsinat (1545—63) megszüntette a trópusok liturgikus használatát, de a szentdomonkosi kántorok nyugodtan tovább énekeltek, sőt ekkor írták be azokat a *Gradualéba*.

A kódexben található trópusok incipitjei:

Kyrie fons bonitatis. . . (109. fólió. Valószínűleg 1667-i bejegyzés.)

Kyrie magne Deus potentiae. . . (Uo. és a 102.^v és 108.^v fólió.)

Kyrie surrexit Christus a morte. . . (112.^v fólió.)

Kyrie qui ascendisti ad caelos. . . (53. fólió.)

Kyrie qui natum extendisti. . . (144.^v fólió.)

A legérdekesebb azonban az a paródia-szerű trópus, amelyet SZENTDAMOKOSI Orbán jegyzett be 1670 körül magyar nyelven: „*Kiryé sem ennem sem innom nincs semmi banatom csiak vagyok keserő buban eleison*” (132.^v fólió).

Ugyancsak a középkorigyakorlat folytatása a prózák (sequentíák) éneklése. Különösen SZENTDAMOKOSI Orbán szerette ezeket. Ilyen megjegyzéseket találunk tőle: „*Husvéli*

²² Lásd 10. jegyzetben. Erdély ekkor nyole mágnás család kivételével egészen protestáns volt, csak a székelyek maradtak meg csaknem teljes számban („*Zeculi fere omnes*”) katolikusnak. (BUNYITAY: *A váradi püspökség*. I. köt. 446. l.) Így Csikszentdomonkos község is katolikus volt, ahol a *Gradualét* még kb. másfél évszázadig rendszeresen használták.

²³ Erdélyben III. KÁROLY 1715-ben visszaállítja a gyulafehérvári püspökséget (KARÁCSONYI J.: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970—1900-ig*. Nagyvárad, 1915. 262. l.), s vele helyreáll az egyházi élet. A középkori kódex lassan fölöslegessé válik. BATTYÁNY Ignác 1794—98 között megszervezi a gyulafehérvári könyvtárat, és a kódex Csikszentdomonkosról a könyvtárba kerül. A kéziratár legelső kéziratok katalógusában, amelyet CSERESNYÉS András 1824—26-ban állított össze, már megtaláljuk a *Gradualét*.

prosa esz s igen szép is : A D 1672. 29 maiy” (125. fólió). — „*Az Szent Lélek Istenről való prosa ez*” (130.^v fólió). — „*Igen szép prosa ez ha tudod*” (129. fólió). — „*Szent Janosról nem igen hallottam ezt az prosat*” (128.^v fólió).

De megtaláljuk nála már a prosa magyar fordítását is. A *Lauda Sion* első sorait jegyezte be a 132. fólióra: „*Dicsird Sion meghualltodot uezeredot pazorodot vigh szoual vigh szozattal.*”

Egy másik kántor a karácsonyi próza („*Grates nunc omnes*”) fordítását írta a 118. fólióra: „*Halat most adgiunk mindniayan az Ur Istennek ki minket születeseuel megh szabadiot eördögnek hatalmassagatöl Ennek jlík hogy enekelliünk Az Angialokkal dicsesség magosságban Istennek.*”²⁴

De megjelennek a magyar nyelvű imádságok is a lapszéleken. Így a 90.^v fólión: . . . „*elepeditünk nyomoruságunkban számtalan sokféle szorongatásunkban . . . kérünk hogy legy oltalmunk akkor . . .*” A 100.^v-n: „*Jézus Szt Szívek arannia mennei írg királya . . .*”

Talán valami korabeli dalt örökített meg SZENTDAMOKOSI Orbán a XVII. sz. második feléből a 31.^v fólión: „*Szoldelleo erdeokel viragzo mezeokkal majus gyeoneorkeottetek*”.

A 137.^v fólió magyar nyelvű csonka szövegének végén olvassuk: „*Mikhael Apaffy scriptor Manu propria.*” Hogy a név véletlen egyezés-e az erdélyi fejedelem nevével, vagy az ő keze írását őrzi a kódex, nem tudjuk.

A 151.^v fólión két bölcsmondást találunk: „*Contra Vim Mortis Non crescit herba in hortis.*” És: „*Non est tam fortis qui Non intrat per ostium Mortis.*”

Két helyen fordul elő utalás a kódex írójára: „*Valaki ezt a könyvett csinálta vala Isten megfizeti*” (12.^v fólió). SZENTDAMOKOSI Orbán pedig ezt írja: „*Valaki ezt a keonuet az nagy graduált írta io lelkiismerete (?) volt cziak az husueti prosat nem szerette, van egy de más nincsen.*”

Ugyanő jegyezte a 34. fólió aljára: „*a Causa memoriae Husuet napia eset igen ki ugy mint tizenhetöd Aprilis. Stultorum festuum (!) prima celebratur Aprilis.*”

Találunk még utalásokat a helyi időjárás különlegességeire.

Végül a korabeli magyar zenei műveltség adalékaként megemlítjük, hogy a 31. fólión valaki a következő szolmizációs szótagsort írta a pergamenlapra: *la mi sol la mi fa sol la mi fa sol mi fa sol la mi.*

SZIGETI KILIÁN

A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya. A Szeged-alsóvárosi franciskánusok 1950-ig fennálló könyvtára még bizonyosan a XV. században, egy kellően meg nem alapozott adat szerint 1468-ban keletkezett.¹ Az obszerváns eredetű kolostor alapítási éve 1444, a könyvtár alapítására mindenesetre utána hamarosan sor kerülhetett. Az eredeti obszerváns előírások kötelezik a rendtagokat a magasabb színvonalú műveltségre, lehetőség szerint egyetemi fokozatra és természetesen kolostori könyvtárak létesítésére. A könyvtár tehát ama nagyon kevés hazai könyvtárunk közé tartozik, amelynek eredete még a középkorba nyúlik vissza, és folytonossága a legújabb időkig nem szakad meg. A könyvtár egyúttal Szeged városának is egyik legrégebb, évszázadokon át ható közművelődési intézménye volt.

Nem elemezzük a könyvtár teljes állományát, hiszen nincs is megfelelő, kifogástalan könyvészeti feldolgozásunk róla. Csak azokat a műveket mutatjuk be, amelyek

²⁴ Ugyanebben az időben (1671-ben) fordítja magyarra a csiki ferences, KÁJONI János a mise *Credóját* (*Kájoni-kódex*). Ezt az adatot DOMOKOS Pál Péter volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

¹ REIZNER János: *Szeged története*. Szeged, 1900. 3. köt. 341. l. KULINYI Zsigmond: *Szeged újkora*. Szeged, 1901. 464. l.

1562-ig jelentek meg, és általában már előtte is a kolostor tulajdonában voltak. Ha volna mód rá, a tüzetes kutatás bizonyára még más franciskánus kolostorokban, elsősorban Gyöngyösön őrzött egykorú könyvek szegedi illetőségét is kiderítené.

Az említett évszámot nem érezzük önkényesnek, mert az alsóvárosi obszervancia életében korszakos fordulatot jelent. Ekkor zárul le száz esztendőnek a bogumil-husztizmussal, illetőleg a fiatal protestantizmussal vívott szegedi küzdelme. Ennek szimbolikus mozzanata, hogy a török ebben az esztendőben a barátoknak ítéli oda a templomot és kolostort,² amelyet egy ideig az új hit híveivel közösen használtak.

Az állandósuló hódoltsággal, a katolicizmus szegedi felülkerekedésével a lelkipásztori munkában, így a könyvtár jellegében is elhalványulnak a harcos, apologetikus törekvések, és most a belső hitélet elmélyítése, a táj magyar jellegének megmentése válik legfontosabb követelménnyé. Ezt a gyakorlati fölismerést mutatja az is, hogy a könyvtárban — a hívek mindennapi életét is meg akarván könnyíteni — a következő kétszáz esztendőn át számos orvosi, gazdasági szakmunkával is találkozunk. A barátok készségével és orvosi tudásával a török is él.³ Nem lehetetlen, hogy az alsóvárosi kolostornak a paprika meghonosodásához is köze volt. Mint ismeretes, a paprika eredetileg nem fűszer, hanem lázesillapító orvosság, a malária ellenszere volt.

Kétségtelen, hogy a könyvtár további történetének, későbbi sorsának, különösen pedig magyar barokk könyvkultúrájának vizsgálata is igen fontos feladataink közé tartozik.

Mielőtt a könyvtár XV—XVI. századi alaprétegének, őszállományának elemzéséhez hozzáfognánk, néhány kéziratos kódexét, nyelvemlékét kell megvizsgálnunk.

Szeged középkori nyelvemlékeinek, de az alsóvárosi obszervancia törekvéseinek is jellegzetes maradványa az a 48 leveles papírkódex, amelyet a XVI. század első három évtizedében 5 kéz írt. Az emléket *Guilerin-kódex* néven RADÓ Polikárp tárta fel és tette közzé.⁴ Obszerváns jellege, gyakorlati, lelkipásztori célzata, szegedi illetősége vitán felül áll.

A magunk kezében is megfordult 1935 táján az a 6 leveles kis papírkódex, amelynek szövegét 1521—1529 között több kéz írta. Eredetileg nyomtatott könyvbe volt kötve és Gyöngyösön őrizték. Innen került át századunk elején Alsóvárosra. Legértékesebb része PÉCSI Ferenc plébános verses fordítása: *Szent Miklós éneke (Laus sancti Nicolai pontificis)*. RADÓ Polikárp adta neki a *Pécsi Ferenc kódexe* elnevezést. Először DÖBRENTÉI Gábor tette közzé a gyöngyösi franciskánus könyvtárból, majd — miután az eredeti kéziratnak később nyoma veszett — SZILÁDY Áron gondozásában, DÖBRENTÉI közlése nyomán jelent meg másodszer.⁵

Egyes magyar nyelvű szórványos bejegyzésekről, glosszákról azoknál az ősnymtatványoknál emlékezünk meg, amelyekbe bejegyezték őket.

Ami a középkori latin kéziratos szövegeket illeti, volt a könyvtárnak egy ilyen kódexe is, amelynek KAIZER Nándor egykori gvardián, érdemes rendi kutató az *Alsó-*

² Ennek az eseménynek máig élő, gazdag mondai hagyományai vannak, amelyek több változatban maradtak ránk. Olvashatók TELEKI József: *Tizenkét tsillagú korona*. Vác, 1772. 2. köt. 413. l. DUGONIC András: *Jeles történetek*. Pest, 1794. 1. köt. 114. l. BALLA Gergely: *Nagykőrösi krónika*. Kecskemét, 1856. 44. l. KOVÁCS János: *Szegedi emlékek*. Szeged, 1895. 87. l. KOVÁCS János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901. 485. l. VÖ. REIZNER: *I. m.* 3. köt. 13. l. A történeti alap REIZNER: *I. m.* 4. köt. 157. l. A mondát MIKSZÁTH Kálmán és GÁRDONYI Géza novellának is feldolgozta.

³ Így az egri török basa az egyik szegedi barátot gyógyításra rendeli (1643) Egerbe. SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története*. Eger, 1891. 3. köt. 263. l.

⁴ RADÓ Polikárp: *A Guilerin-kódex*. Irodalomtörténet. 1947.

⁵ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes szegedi emléke: Pesti Mihály és Pécsi Ferenc kódex*. Magy. Könyvszlének szánt, tördelt korrektúráig eljutott cikk (1947). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 2903.

városi-kódex nevet adta. JENEI Pál, a gyulai franciskánus kolostor szerzetese másolta benne 1450 táján IMRE gyulai plébános és váradi kanonok számára a római zsolozsmakönyv szentekről szóló olvasmányait, hozzáadva a magyar szentekét. A könyv a plébános halála után a gyulai klostromé lett, ahonnan a város török kézre jutása (1565) után elmenekülő atyák Alsóvárosra hozták.⁶

Kifürkészhetetlen ama *Bonfini-kódex* töredékének sorsa, amelyet KAIZER Nándor a kolostor egy régi, negyedretű könyvtáblájáról fejtett le (1923), majd az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozott. Hamarosan kiderült, hogy a töredék szerves kiegészítése, folytatása egy Nürnbergből ajándékozás révén szintén az Országos Széchényi Könyvtár birtokába került, töredékes *Bonfini-kódex*nek.⁷

A könyvtárnak voltak egyéb kódexei, nyelvelméktöredékei is, ezeket azonban a kellő időben nem rendszerezte senki sem. Néhány nyomtatott könyvben talált kézírásos bejegyzést RADÓ Polikárp örökített meg.⁸ Így a búcsúnap miseszövegét, amely eltér a *Missale Romanum* textusától, a világegyház liturgikus szövegétől.

A könyvtár nyomtatott állományának jellemzésében fölhasználtunk minden föllelhető jegyzéket, leírást, adatot, hozzáadva a magunk személyes visszaemlékezéseit, vázlatos jegyzeteit is. Főleg DUBECZ József, KAIZER Nándor és HANGYA Henrik jegyzékei, illetőleg jellemzései jelentettek hasznos segítséget, bár egyikük sem íródott szabatos készültséggel és szakszerű bibliográfia igényével.⁹ Semmiképpen nem pótolhatják maguknak a műveknek hiányát. Mint mondtuk, a könyvtár 1950-ben szűnt meg, helyreállítása azonban a Szegedi Egyetemi Könyvtár gondviselésében (1960) megkezdődött, ami majd idő múltával a modern bibliográfiai feldolgozáshoz is nyilván hozzásegít bennünket. Az itt következő eredményeket tehát egyáltalában nem lehet lezártnak tekinteni.

Az obszervancia modern műveltségi igénye, harcosszelleme kétségtelen. Ebben a törekvésben föltűnő gyorsasággal használja föl a fiatal európai könyvnyomtatás termékeit is. Minden irányban iparkodik a „standard” munkák, enciklopedikus művek beszerzésére, hogy a kolostor tagjai gyorsan tudjanak tájékozódni.¹⁰

Így az egyháztanítók közül JEROMOS műve: *HIERONYMI in vitas patrum percelebre opus*. Lugduni, 1512, ÁGOSTON, azaz Divus Aurelius AUGUSTINUS: *Hipnoticon, de spirítu*

⁶ KAIZER Nándor: *A Szeged-alsóvárosi Kódex*. Szegedi Havi Boldogasszony, 1926. 1. sz.

⁷ „A Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került két töredékünk, melyeknek elseje Bonfini I., második IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van gondos, XV. század végéről való humanista írással azonos interpunctióval és caput-jelekkel, egyező tükörnagyságú és sorszámú hártvalevélre írva, csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinában elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, négykötetes középkori magyar történelmi műnek.” JAKUBOVICH Emil: *Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke*. Magy. Könyvszle. 1925. 19—27. l. A töredéket egyébként egy negyedretű könyv táblájáról fejtette le 1923 őszén KAIZER Nándor és adta át az Országos Széchényi Könyvtárnak.

⁸ RADÓ Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp. 1944. 23., 60. l.

⁹ Forrásaink: DUBECZ József: *Szegedi Üdvöztői Ferencziek Együlete Könyvtárának Lelettára*. 1846. Kézirat a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett franciskánus rendtartomány központi könyvtárában. KAIZER Nándor: *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae pp. Franciscanorum*. Bp. 1930. BARÓTI Dezső: *A szegedi ferencesek könyvtára*. Könyvt. Szle. 1935. HANGYA Henrik: *A szegedi ferencesek könyvtára a XVIII. század közepén*. Szeged, 1945. Kézirat az egyetemi szakdolgozat a Szegedi Egyetemi Könyvtárban.

¹⁰ Meghatározásainkban, azonosításainkban főleg a következő gyűjteményes munkára támaszkodunk: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 1—10. Herausgeben von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. (A továbbiakban *LThK*.)

et litera, de fide et operibus. Coloniae, 1527, BONAVENTURA értekezése BONAVENTURA Doctoris In tertium librum Sententiarum disputatio. Lugduni, 1515, AQUINÓI TAMÁS könyve Continuum in prophetas; super evangelia; continuum in librum evangeliorum található meg. HANGYA Márton szerint a könyvtárban megvolt még DIONYSIUS AREOPAGITA műve: De coelesti hierarchia is. DUNS SCOTUS híres franciskánus filozófusnak Quaestiones super IV. libris Sententiarum című munkája olvasható DUBECZ jegyzékében.

Ami a középkori teológiát és filozófiát illeti, *sententia* néven¹¹ emlegették a *Szentírásból*, *szentatyákból*, *zsinati határozatokból*, *filozófusokból* vett idézeteket, és ezeknek rövid magyarázatát. Leghíresebb ilyenű gyűjtemény volt PETRUS LOMBARDUS († 1160 Párizs) műve, amely a középkorban sokáig egyetemi előadások vezérfonalául is szolgált, és nyomtatásban sokszor megjelent. Könyvtárunkban őrzött kiadások: *Sententiarum textus* (1516) és *Quatuor Sententiarum volumina cum commentariis Nicolai de Orbellis*.¹²

PETRUS AUREOLI francia franciskánus († 1322), a Szeplőtelen Fogantatás védelmezője, egyben az empirikus gondolkodás egyik középkori nagyhatású képviselője.¹³ Tanított Bolognában, Párizsban. Munkája: *Compendium theologiae veritatis*. Venetiis, 1510.

AEGIDIUS ROMANUS († 1316) a középkor egyik legnagyobb augusztinus szellemű filozófusa, a párizsi egyetem professzora, a pápai univerzalizmus híve. Rokonszenvezett a franciskánizmussal.¹⁴ A könyvtárban őrzött műve *De physico auditu Aristotelis methaphisicales*. 1502

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS angol franciskánusnak — aki Párizsban tanított a XIII. század első felében — *De proprietatibus rerum* c. széles körökben elterjedt és számos középkori kiadásban megjelent enciklopedikus műve a ferenceség természet-szemléletét tükrözi. Így többek között leírja benne az ásvány-, növény- és állatvilágot. A metafizikus természetszemlélet, a misztikus Physiologus-hagyomány már erősen háttérbe szorul, ha nem is tűnik el egészen benne az empirikus megfigyelés eleven készségével szemben. A szerző szól a növények gyógyító erejéről, orvosi alkalmazásáról is.¹⁵ Nem csoda tehát, ha számos, a XVI. és XVII. századból származó szétszórt magyar glosszát¹⁶ találunk benne, mint az alsóvárosi barátok egykorú orvosi tevékenységének egyik bizonyosságát.

A spanyol származású, de Toulouse-ban tanító RAYMUNDUS DE SABUNDE a XV. század szellemi életének romantikus alakja.¹⁷ A könyvtárban őrzött *Theologia naturalis* (Nürnberg, 1502) c. munkája a természet könyvéből az értelem segítségével próbálja a keresztény hittartalmat kiolvasni. Ezt a nézetét az Egyház egyoldalúnak minősítette.

GERSON Johannes (1363—1429) a Sorbonne kancellárja, az alkonyodó középkor keresztény humanizmusának nemes képviselője,¹⁸ aki a misztikát a skolasztikus hittudomány fölé helyezi, a tudománynál több neki az élet. A könyvtárban őrzött műve: *Quarta et nuper conquistata pars operum*. Basileae, 1518.

¹¹ A *sententia* műfajáról *LThK* Bd. 9. 477. l.

¹² ORBELLIS munkásságáról *LThK* Bd. 7. 584. l.

¹³ *LThK* Bd. 1. 840. l.

¹⁴ *LThK* Bd. 2. 1019. l.

¹⁵ *LThK* Bd. 2. 2. l. Az alsóvárosi kolostor a műnek 1483-ban, Nürnbergben, Anton KOBERGER könyvsajtójában megjelent kiadását birtokolta. Vö. HAIN 2505. *GW* 3409. A könyvet a XVIII. században bekötötték. A kötés gerincén ez olvasható: „BARTHOLO ANGLICI DE PROP. V. CON. SZE. ORD. MIN.” (= Venerabilis Conventus Szegediensis Ordinis Minorum). A könyvet jelenleg a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.

¹⁶ Magyar bejegyzéseiről BÁLINT Sándor: *Alsóvárosi Glosszák*. Egy szegedi nyelvemlék. Magy. Nyelv. 1961.

¹⁷ *LThK* Bd. 8. 620. l.

¹⁸ *LThK* Bd. 4. 44. l.

RUDOLFUS AGRICOLA junior nyilván a humanizmust és kereszténységet összehangolni igyekvő RUDOLFUS AGRICOLA († 1485) heidelbergi professzor fia.¹⁹ Könyvének címe: *Elucidarius dialogicus theologiae tripartitus*. Viennae, 1515.

Az obszervancia biblikus szellemének megfelelően számos *Szentírás*-kiadással, illetőleg fordítással, magyarázattal találkozunk a könyvtár legősibb rétegében. Ezek: *Biblia sacra*. Venetiis, 1476.²⁰ Egy cseh *Újszövetség: Bozsiko noweho*. Praga, 1497.

A bibliamagyarázatok között a *Postilla domini Hugonis cardinalis de ordine praedicatorum* c. évszám és kolophon nélküli nyomtatvány nyilván HUGÓNAK *Postilla super epistolae et evangelia de tempore et de sanctis* (Paris, 1506) című művével azonos. HUGO a S. Charo († 1264) francia dominikánus bíboros a párizsi egyetemen a szentírás-tudományt adta elő. Rendtársaival együtt megírta az első konkordanciát, vagyis a *Szentírás* betűsoros tárgymutatóját, amely az egybevágó (concordans) helyeket és szövegeket, vagy legalábbis a rájuk való utalást tartalmazza.²¹ Erre a gyorsan tájékoztató kézikönyvre az eretnek-mozgalmak *Biblia*-ismeretével való sikeres megküzdés érdekében volt szükség. Lehetséges, hogy a kolostornak még egy másik nyomtatványa: *Biblia cum concordantiis* (Velenice, 1511) szintén az ő nyomtatásban megjelent műve. A könyvtár HUGÓNAK egyéb munkáját is őrizte: *Postilla super Epistolas Pauli*. Basileae, 1502.

A *Summa que vocatur Catholicon* c. ősnymtatvány szerzője JOHANNES DE JANUA, másként JANUENSIS, eredeti nevén Giovanni BALBI dominikánus († 1298), a *Szentírás* és az egyházatyák kutatója.²² Páratlanul népszerű *Summa grammaticalis valde notabilis quae Catholicon nominatur* című enciklopedikus jellegű, exegetikus célzatú munkája már a XV. század folyamán számos nyomtatott kiadásban megjelent.

DUBECZ említi CASSIODORUS Romanus híres koraközépkori keresztény író († 583) *Expositio in psalterium* című művét (1516), amelyről a későbbi katalógusok nem tudnak.

A *Capitula evangelii* című ősnymtatvány szerzője THOMAS DE AGNO ordinis fratrum praedicatorum, aki nyilván THOMAS ANGLUS († 1349) oxfordi dominikánus biblikus professzorral²³ azonos.

NICOLAUS DE LYRA (1270—1349) franciskánus, a Sorbonne biblikus tanára. A könyvtárban meglévő, nyomtatásban megjelent művei: *Prologus in libro Esdrae* (1483), *Testamentum Vetus* (1487), *Postilla moralis* (1487). Ez utóbbi a *Szentírás* misztikus-allegorikus magyarázata.²⁴ LYRA azt vallotta, hogy a *Biblia* eredeti nyelvű szövegei fölötté állanak a *Vulgátának*. A régi szállóige szerint: „si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset.”

DUBECZ hiányosként jellemzi JACOBUS DE VALENCIA († 1490) ágostonrendi remete *Expositio in Psalmos et Canticum* (1486?) című, régebben nagyrabecsült, költői szépségű munkáját,²⁵ amelyről a későbbi katalógusok már nem tudnak.

DIONYSIUS CHARTUSIANUS (1402—1471) a XV. század jámborsági irodalmának elmélyedő, szemlélődésre hajló művelője, aki többek között számos szentírási kommentárt is írt.²⁶ Iteni műve: *Enarratio Epistolarum et Evangeliorum*. Coloniae, 1542.

A korlankadatlan biblikus érdeklődését bizonyítja a dominikánus PAGNINOSANTES,²⁷ másként SANCTUS PAGNINUS (1470—1541) eredeti héber, illetőleg görög szövegből készült,

¹⁹ *LThK* Bd. 1. 148. 1.

²⁰ *GW* 4222.

²¹ *LThK* Bd. 5. 176. 1. A műfajról *LThK* Bd. 2. 287. 1. *Bibelkonkordanzen* címszó.

²² *LThK* Bd. 1. 924. 1.

²³ *LThK* Bd. 10. 112. 1.

²⁴ *LThK* Bd. 7. 580. 1.

²⁵ *LThK* Bd. 8. 83. 1. Pérez címszó.

²⁶ *LThK* Bd. 3. 337. 1.

²⁷ *LThK* Bd. 7. 873. 1.

humanista latinsággal fordított *Szentírása* (Lyon, 1527). A könyv a múlt század elején Gyöngyösön volt, de később ismeretlen körülmények között a szegedi klostrom könyvtárába került. Itt tanulmányozta RADÓ Polikárp, beszámolója²⁸ azonban még nem jelent meg. Ebből tudjuk, hogy több bejegyzést tartalmazott. Ezek közül öt magyar nyelven íródott egy-két évtizeden belül, a XVI. század derekán. RADÓ szerint négy különböző kéz írta őket. E nyelvemlékekből már DÖBRENTÉI Gábor is közölt (1835) egyet-mást, de szerkesztői szempontjai még nagyban kezdetlegesek voltak. Az első két azonos kéztől származó bejegyzés igen rövid. A második kéz írta a harmadik bejegyzést, amely kincskereső ráolvasást rögzít meg, és RADÓ szerint nyilván latin, liturgikus jellegű, de egyelőre ismeretlen eredetű szöveg fordítása. A harmadik kéztől való a SYLVESTER János *Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak átírása* más nyelvjárássra. A negyedik kéz írta az ötödik bejegyzést „az betegségről, melyekben az evangéliomban emlékezet van.”

JOHANNES A DAVANTRIA († 1554) leginkább a Rajnavidéken működő franciskánus, aki a *Szentírásban* való kivételes jártasságáról volt híres. LUTHER és az ágostai hitvallás ellen írta a könyvtár következő munkáját: *Exegesis absolutissima ac brevissima Euangelicae veritatis*. Coloniae, 1535.²⁹

A filozófiával, hittudománnyal és Bibliával való elmélyült foglalkozás előkészített a gyakorlati lelkipásztorkodásra.

A gyónást az eretnek mozgalmak részéről igen sok bíráló, támadás érte. Miután ez a katolikus pasztoráció egyik leghatékonyabb lélektani eszköze, érthető, ha több akkori modern katolikus szerző ír gyóntatók számára kézikönyvet, amelyek már számot vetnek a koráramlatokkal is.

A kolostor egy Hagenau városában megjelent (1508) könyvének címe *Confessionale Domini Antonini archiepiscopi Florentini ordinis fratrum praedicatorum*. A dominikánus Szent ANTONIN (1389—1495) a firenzei S. Marco kolostor perjele, majd Firenze érseke volt.³⁰ Részben az ő nyomain halad SAVONAROLA is.

Szintén idetartozik a boldogként tisztelt ANGELUS CLARA († 1495), a valdensék megtérítésén fáradozó olasz franciskánusnak a gyóntatók számára írt kézikönyve: *Summa casuum conscientiae*, amelyet szerzője után inkább *Summa Angelica* (Venetiis, 1492) címen szoktak emlegetni.³¹

A középkor utolsó századaiban a miseáldozatot is sok bíráló, sőt támadás érte. BERNHARDUS DE PARENTINIS, XIV. században élt francia dominikánus később nyomtatásban megjelent enciklopédikus munkáját a mise védelmének szenteli: *Elucidarius omnium difficultatum circa missam* (Köln, 1487).³²

Az ige hirdetés, bár nem tér le az egyház tekintélyi alappjáról, különösen törekszik az érdekes példákkal való meggyőzésre is. Számos enciklopédikus munka készül a hit-szónoklat példatárául, esetleg épületes olvasmányul.

JACOBUS A VORAGINE († 1298) dominikánus a középkor talán legnépszerűbb művének, a *Legenda aurea*, másnéven *Historia Lombardica* című, jórészt folklór jellegű legendagyűjteménynek szerzője. Mint tudjuk, a munka a mi kódexirodalmunkra,³³ de hozzátéhetjük: gótikus képzőművészetünkre, vallásos népeletünkre is nagy hatással volt.

²⁸ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes emléke*. Vö. 5. sz. jegyz.

²⁹ *LThK* Bd. 5. 492. l.

³⁰ *LThK* Bd. 1. 511. l.

³¹ GW 1934. *LThK* Bd. 1. 432. l. Egykorú bejegyzése IVÁNYI Béla szerint: *ad usum fris Johannis a Zegedino*.

³² *LThK* Bd. 2. 206. l.

³³ HORVÁTH Cyrill: *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*. Bp. 1911. Modern szövegkiadása GRAESSE, Theodor: *Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Vratislaviae, 1899. HANGYA Henrik szerint a könyvtárban megvolt a *Sanctorum ac fectorum per totum annum conciones* c. beszédgyűjtemény is.

A középkor másik nagyjelentőségű, enciklopédikus szelleme a dominikánus VINCENTIUS BELLOVACENSIS († 1264). Három részből álló főműve, a *Speculum maius* természetismereti (*Speculum naturale*), társadalmi (*Speculum doctrinale*) és világtörténeti (*Speculum historiale*) fejezeteket foglal magában.³⁴ Ez utóbbinak két kötetből álló díszes kiadása volt meg a könyvtárban, ahová Buda várából került.

A XV. század közepén készült a névtelen szerzőtől származó *Speculum exemplorum*, amely a mi kódexirodalmunknak is egyik igen jelentős forrása volt.

HEROLT JOANNES nürnbergi dominikánus († 1468) *Sermones Discipuli* (Argentinae, 1499) prédikációs példatára³⁵ szintén hatott kódexirodalmunkra. Kolostorunk példányába hír szerint magyar glosszák is voltak bejegyezve.

A magyar középkornak az *Ómagyar Máriasisralom*, JANUS PANNONIUS és a *Huszita Biblia* fordítói mellett legnagyobb írói egyénisége az obszerváns TEMESVÁRI Pelbárt. Ismeretes műveinek példátlan nemzetközi hatása és népszerűsége. Egyszerre épületes olvasmányok, számos magyar kódexünknek forrásai, de ugyanakkor prédikációs példatárak, exemplumgyűjtemények is. Könyvtárunk több művét: *Pomerium*, *Stellarium*, *De sanctis*, illetőleg kiadását összesen nyolc példányban őrizte meg.

Kiváló rendtársának, LASKAI OZSVÁTNAK hasonló rendeltetésű műve, a *Biga salutis*, továbbá a *Sermones dominicales* szintén megvolt a könyvtárban.

Az enciklopédikus jellegű, klasszikusnak számító példatárak mellett nagy gondot fordítanak olyan prédikáció-gyűjtemények beszerzésére is, amelyek már a középkor végének modern eszmékkel viaskodó emberéhez szólnak. PETRUS DE HIEREMIA, másként PALERMÓI JEROMOS (1381—1452) a XV. századi dominikánus³⁶ reformtörekvések egyik jelentős alakja. Műve: *Sermones* (Hagenau, 1514). LECCEI RÓBERT (ROBERTUS CARAZOLUS, CARACCILO), másként ROBERTUS DE LICIO³⁷ franciskánus hitszónok (1425—1495) műve: *Sermones de laudibus sanctorum* (Augustae, 1479). BERNARDINUS DE BUSTIS milánói franciskánus († 1500) beszédgyűjteménye, a *Rosarium sermonum* (Lugduni, 1513).³⁸ NICOLAUS DE NYSE francia franciskánus († 1509) *Gemma praedicatorum* c. műve (Basileae, 1516) is prédikációkat foglal magában.³⁹

Az egyházi szónoklat klasszikusai közül megvannak Nagy Szent LEÓ pápa prédikációgyűjteménye: *Leonis Papae Sermones* (Venetiis, 1485) továbbá ALKUIN homiliái (1530).

Az épületes olvasmányoknak mint forrásanyagoknak különösen a nők, továbbá a harmadrendűek pasztorálásában van különös jelentőségük. Néhány ilyen munka is akad.

Ismeretes, hogy a karthauzi LUDOLPHUS DE SAXONIA († 1377) kódexirodalmunkra is jelentős hatással volt.⁴⁰ A könyvtár több, nyomtatásban megjelent munkáját őrizte. Ezek: *Prologus in meditationes vite Jesu Christi* (1483), *Prologus in Vita Christi* (Lugduni, 1514), *Vita Jesu Christi* (Lugduni, é. n. Per Jodocum BADIUM Ascensium accurate annotata).

Rendi vonatkozású BARTHOLOMEUS DE PISIS műve: *De conformitate S. Francisci ad vitam Jesu Christi* (1510).⁴¹

Külön tárgyaljuk azt a néhány művet, amelyet nem oszthattunk az eddigi csoportokba, de a könyvtár szellemi világának, érdeklődési körének mégis jellemző emlékei.

Leonhardus FUCHSIUS botanikusnak *Comentarius de Stirpium historia* (Tibingae,

³⁴ *LThK* Bd. 10. 629. 1.

³⁵ *LThK* Bd. 4. 1000. 1.

³⁶ *LThK* Bd. 8. 164. 1.

³⁷ *LThK* Bd. 2. 750. 1.

³⁸ *LThK* Bd. 2. 211. 1.

³⁹ *LThK* Bd. 6. 683. 1.

⁴¹ *LThK* Bd. 2. 6. 1.

1542) című munkája 890 folio lapon 550 növény képét közli nyomtatott latin és német nevükkel együtt. Ezekhez egy XVI. és két XVII. századi kéz magyar nevüket is odaírta. Több helyen megőrökíti egészségügyi, orvosi, kozmetikai alkalmazásukat is. E magyar bejegyzések valósággal kolostori házipatikává avatják a könyvet.⁴²

Megvolt a könyvtárban a *Firmamenta trium ordinum* (Paris, 1518) is, amely a franciskánus rend történetét foglalja össze.⁴³ A magyar vonatkozású adatokat latin nyelven kézzel írták hozzá.

A kolostorba is benyomuló klasszikusokat CICERO: *De officiis*, *De amicitia*, *De senectute*, *Epistolae familiarum*, SENECA: *Tragediae cum duobus commentariis* (Venetiis, SÜETONIUS: *De vita duodecim Caesarum* (1500), VALERIUS MAXIMUS: *Facta ac dicta memorabilia* (1510) képviselik. A profán népkönyvek, kalandregények közül DUBECZ említi GUIDO DE COLONNA híres munkáját: *Historia Alexandri Magni et Trojae* (1486).

IVÁNYI Béla mutat rá,⁴⁴ hogy e középkori könyvanyag egy része eredetileg a dominikánusok felsővárosi Szent Miklós kolostorának birtokában volt. Így: JACOBUS A VORAGINE, THOMAS DE AGNO, JOHANNES DE JANUA, Szent ANTONIN, PETRUS PANORMITANUS, AQUINÓI SZENT TAMÁS, Fredericus NAUSEA műveiről tételezi föl a felsővárosi eredetet.

A könyvtárnak több középkori nyomtatott misekönyve és breviáriuma is volt. Láttuk, hogy számos értékes kézirat is akadt bennük.

A könyvtár több más ősnymtatványáról nem szólottunk, mert a ránk maradt bibliográfiai jellemzések hiányosak. Néhány szerzőt a rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudtunk azonosítani. Természetesen a már említett megszorítás értelmében alig vettük tekintetbe azokat a régi műveket, amelyek a bejegyzésekből kiteszöven csak 1562 után kerültek a kolostor könyvtárába.

A könyvtárnak jelentős régi magyar irodalmi anyaga is volt. Ez természetes is. Utaltunk már az obszervancia magyar irodalmi érdeklődésére, könyvszeretetére. Az 1562-ig megjelent magyar könyvek közül a könyvtár őrizte KOMJÁTI Benedek *Szent Pál levelei* (Krakkó, 1533) és PESTI MIZSÉR Gábor *Új Testamentum* (Bécs, 1536) fordítását. Az előbbi bizonyára jelzi az obszervancia egykorú krakkói kapcsolatait is.

BÁLINT SÁNDOR

Egy rejtélyes regény nyomában. 1825-ben a magyar irodalom még teljesen ismeretlen volt Oroszországban. Még másfél évtized volt hátra addig, amíg az első, eredetijével egybevehető magyar irodalmi mű, egy vers, az *Odeszszkij Almanah* című rövidletű, vidéki lapban napvilágot látott.¹ De már 1825-ben megjelent az egyik fővárosi folyóiratban egy mű, amely magyarból való fordításnak volt feltüntetve. Erre az adatra akkor bukkantam, amikor a magyar irodalom orosz fordításainak és ismertetéseinek bibliog-

⁴² A könyv jelenleg lappang. Szerencsére IVÁNYI Béla betűhíven közli a magyar bejegyzéseket, amelynek szövegét a *Szegedi Szótár* is feldolgozta. Vö. *Régi magyar növényneveink*. Népünk és Nyelvünk. 1935. 172. 486. l.

⁴³ Biztosan vannak szegedi vonatkozásai is annak a jelenleg Münchenben őrzött, lényegében ismeretlen kéziratnak, amely a magyar szalvatoriánus rendtartományról szól. CSERŐGYI Benedek írta, aki egy ideig a szegedi klostromnak is szerzetese volt.

⁴⁴ IVÁNYI Béla: *A szegedi dominikánus rendház története 1318—1529*. Credo. 1935.

¹ RADÓ György: *Berzesenyi Dániel „A táncok” c. versének 1839 évi orosz fordításáról*. Filol. Közl. 1956. 147—151. l.

ráfíáját állítottam össze,² ámde az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára akadnom, fennforog tehát a misztifikáció lehetősége is.

De akár magyarból készült fordításról, akár misztifikációról van szó, a mű megérdemli az ismertetést: talán éppen ez a közlemény fogja felhívni valamelyik olyan kutatótársam figyelmét, aki majd nyomára akad a keresett, s egyelőre még rejtélyes magyar műnek.

A *Damszkij Zsurnal* című folyóirat az alapvető szovjet sajtótörténeti kézikönyv³ tanúsága szerint az akkori Oroszország két fővárosa közül Moszkvában jelent meg 1823-tól 1829-ig havonta kétszer, majd 1833-ig hetenkint. Kiadó-szerkesztője, Pjotr Ivanovics SALIKOV herceg költő volt, akit a szovjet irodalomtörténet úgy jellemez, hogy a nemesi szentimentalizmus epigonjaként ezt az irányzatot az émélyítő érzelgősséggig vitte.⁴ Ennek az érzelgős irányzatnak 1806-tól kezdve több folyóiratát jelentette meg, mindegyikben túlnyomórészt fordításokat adott, mégpedig francia szentimentálisok műveinek fordításait közölte; leghosszabb életű lapja a *Damszkij Zsurnal* volt. Ennek munkatársai közül az említett kézikönyv az alábbiakat sorolja fel: B. K. BLANK, M. N. MAKAROV, D. P. SELEHOV és néhány ismert író: a rengeteget szereplő és sokat gúnyolt Dmitrij Ivanovics HVOSZTOV gróf, Alekszandr Ivanovics PISZAREV népszerű vígjáték-író, Vaszilij Lvovics PUSKIN, a nagy költő nagybátyja, maga is ismert költő és Pjotr Andrejevics VJAZEMSZKIJ herceg, a neves haladó költő, PUSKIN jóbarátja. A *Damszkij Zsurnal* hasábjain fordításokban megszólaltatott francia szerzők közt két író nő szerepel: Sophie de SENNETERRE Madame de RENNEVILLE, leányregények írója és Stéphanie-Félicité DUCREST de Saint-Aubin comtesse de GENLIS, érzelgős-oktató regények igen termékeny szerzője, továbbá Nicolas BOUILLY, ugyancsak moralizáló prózaíró.

Ebben a folyóiratban, ilyen környezetben, a lap 1825. évi 12. (júniusi) számában *A szlovén Werther* címmel levelekben írt kisregény jelent meg.⁵ A regényt a folyóirat szerkesztőjéhez címzett levél előzi meg, ez így hangzik:

„Egy orosz szolgálatban álló tiszt magyar felesége, aki azonban Kolozsvár városában, tehát *Erdélyben* született (1), üres óráiban anyanyelvéből oroszra fordított néhány levelet egy regényből, amely nemrég jelent meg *Pozsonyban* (2). Bizonyos benne, hogy ön szíves lesz az orosz női olvasókat is megismertetni a fiatal magyar *romantikával*. Csak néhány levélről van szó: ha azonban ezek megtetszenek önnek, megígérem, hogy lefordítom a többi is az ön zsurnálja részére. A regény eredeti címe: *Kollicsado bojárné és Gottfried Oppelmayer avagy a Kárpátok hegyei közt, a Beszterce folyó partjánál élő két szerelmes levelei* (3). Ez Goethe Wertherének utánezata; ámde a szereplők jellege s újszólólván minden ténykedésük, a jelenetek színhelye mind egészen más: amabban *németek*, itt *szlovének*.

KOLLIČSADO gazdag moldvai bojár a török kormány ildőzése elől *Jasszi* elhagyva Erdélybe költözik át azzal a szándékkal, hogy véglegesen *Nagyszébenben* (4) telepedjék le; de *Lodomérián* át utaztakor történetesen megállt *Jaroszlavban* (5) és megismerkedett *B. tanácsos* szerény vagyoniú családjával. Ugyanitt a bojár nőül vette a *tanácsosné* leányát, aki ifjú, csinos és szerencsétlen volt, merthogy *Kollicsado-arány* (így mondja a regény szerzője) nem tette boldoggá: ostoba és gyenge, *fél-ázsiai* férje nem *ült* a jó társaságban nevelkedett, gyengéd és érzőkeblű leányhoz. . .

A bojárnak (mondja ismét a szerző) nem volt kedvére a *társasági élet* s ezért megvásárolván egy várkastélyt a Beszterce folyónál, a Kárpátok hegyei közt, ebben rendezte be állandó lakását. Ennek a bizonyos várkastélynak a szomszédságában élt egy bizonyos Gottfried Oppelmayer nevű német fiatalember, aki valamikor becsülettel teljesített diplomáciai szolgálatot; de áldozatul esvén a napóleoni politikának, elüldözték hazájából. Az ifjú Kollicsadón ebban a németben találta meg mindenét: barátját és életét — eme szlovén Charlotte a *Prut* vízében lelte halálát! Oppelmayer pedig, az új Werther, nem dobta el életét, hanem a bojár ármányainak, az ázsiai kegyetlenségnek esett áldozatául! De így kellene végződnie minden fél-európai regénynek és pontosan ugyanilyen jeleneteket írt le nekünk nemrég egyik legkedvesebb költőnk (6).

Végül megemlítem, hogy a *szlovén Wertherben* sok a különös, olykor egészen vad jelenet; viszont a szerző érzései kárpótolnak mindenért!

A regény írója, NYITRA úrhölgy ízig-vérig magyar nő. N. Szm-d-va, született Jasszovis.”

² *Magyar irodalom oroszul (1834—1959). A fordítások és a kritikai irodalom bibliográfiája.* (Kézirat.)

³ Демьтвев, А. Г. — Западов, А. В. — Черпахов, М. С.: *Пусская периодическая печать (1702—1894)*. Москва, 1959. 177. l.

⁴ Вб. *Большая Советская Энциклопедия*. Второе издание. т. 47. Москва, 1957. 501. l.

⁵ *Словенский Вертер*. Дамский Журнал. 1825. июнь No. 12. 211—226. l.

Ezután következnek a regényt alkotó levelek, majd befejezésül az alábbi sorok:

„Ezzel a levéllel be is fejezem a magyar regényből készült fordításomat; a regény két (mégpedig vaskos!) kötetből áll: tehát nem is való újságcikleménybe; de egy ilyen kivonat, mint amelyet közreadtam, bizonyára nem lesz sem visszatetsző, sem sértő a *Damszkij Zsurnal* *nőolvasóinak*, kiváltképpen azoknak, akik eddig nem tudták, hogy Magyarországon is tudnak érezni is, írni is!

„Egy *hűtlen* asszony levelézése’ fogják nekem mondani, 'nem mutat erkölcsös jellemvonást'. Ezzel egyetértek; ámde csak akkor, ha az *erkölcsösség színe alá rejtett* minden bűneink vagy vétkeink felfedtetének, vagy csak akkor, ha bebizonyítják nekem, hogy a házasságok *felbonthatatlansága* nem visz minket bűnbe és hogy egy erkölcs-telen férj, egy ostoba férj vagy egy gonosztevő férj nem ütikalauza ama kétségbeesésnek, amely rázúdulni készül feleségük szerencsétlen fejére! Ha majd azt mondják (és be is bizonyítják) nekem, hogy a gazdagság egymaga, és nem az *erkölcs* teszi az embert erényessé, csupán akkor fogom szemére vetni önmagamnak, hogy rászántam magam az orosz nőolvasókat megismertetni honfitársom képzelemével!”

A zárójelben jelzett számokhoz az alábbi jegyzetek tartoznak:

(1) *Kolozsvár* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Клоузенбург], város az erdélyi *Kis-Szamos* folyónál.

(2) *Pozsony*, avagy *Pressburg*, a magyar főváros.

(3) A *Beszterce* folyó Erdély határán ered a kárpáti hegyekből és már Moldvában ömlik a *Szeret* folyóba.

(4) *Nagyszében* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Германштар] vagy *Szibin*, Erdély fővárosa.

(5) *Jaroszlavl*, ősi szlovén város Lodomériában.

(6) *A. Sz. Puskin*, aki oly gyönyörűen írta meg a *Kaukázusi foglyot* és a *Bakhsiszteráji szökőkutat*.”

Most pedig lássuk — kivonatosan — milyen szöveghez tartozik ez az „apparátus”!

1. levél, keltezése: „Nagyszében, 18. július”. KOLLICSAO bojárné elpanaszolja GOTTFRIEDnak, hogy szörnyű állapotban van, utazásra képtelen beteg, az orvos ugyan ezt nem közölte vele, de közölte férje, kinek a moldvai fanyar borok után a magyar megoldotta a nyelvet s egy hatalmas serleg tokajival kezében elmondta nejknek a szörnyű orvosi megállapítást. Az asszony nosztalgiaival emlegeti kettejük *Nidosztauban* (7) együtt töltött napjait, amikor boldogságukat még a szomszédok gonosz pletykái sem zavarhatták meg. Tudatja, hogy újszülött leánya egészséges, férje szereti a kicsit, s az ő nagy fájdalomra már egyetlen örökösének, leendő ezredesmenyasszonynak hívja. Hosszú siránkozás kezdődik, a levélíró asszony szembeállítja jótékony sorsát, amely kiemelte a szegénységből és gonosz végétét, amely férjéhez láncolta, könyörög OPPELMAYERnak, hogy mentse meg. Bűnös asszonynak nevezi magát, lelkiismeretét pedig *láthatatlan barát*nak (8).

2. levél, keltezése: „Nidosztau, 18. július”. OPPELMAYER lángoló vallomással kezdi választát, majd közli, hogy odaérkezése után nyomban meghagyta a helyi lelkésznek, köszöntse majd harangszóval és egészség kívánással (9) a bojár-házaspárt. Szükségesnek tartja közölni azt is, milyen italokat készített nekik tisztartójuk: édes likőröket, orosz gyümölcslikőrt és pezsgőt *házaival* (10). A levélíró reméli, hogy az iny eme örömei elvonják majd a bojár figyelmét szerelmükről, amelyet egyébként — mint megjegyzi — már úgyszólván mindenki ismer Perkulínától Hodomiciáig, még a *Nagy-Szamos* (11) partján is közbeszódt tárgya szerelmük. Most különös logikájú okfejtés következik: vannak jó emberek is, akik annyira tisztelik a bojár gazdagságát, amny adományt várnak tőle, hogy bizonyára megsegítik az ő kettejük szerelmét is. E jó emberek közé tartoznak GOTTFRIED rokonai és ARCH-MANIN, a híres kertész: erről a *visszakeresztelt* (12) emberről megtudjuk, hogy azt képzei, a levél címzettje olyan szerelmes beléje, akár WERTHERBE CHARLOTTE, ABÉLARD-ba HÉLOISE, illetve a méltatlan német GOTTFRIEDBA — a némes KOLLICSAO bojárné. A boldog öreg kertész még virágot és gyümölcsöt, sőt *csikszeread* (13) bort is vásárolt a szörnyű férjnek, nem gondolva arra, hogy a bojár jászva meg is fojtathatja. A levélíró örül, hogy a kellemetlen grófkisasszony (14) nyaralójához már járhatatlan az út, s az illető így nem fog értesülni az ő találkozásairól — az a nagyvilági pletykahordozó megérdemelne magyar török döfését, mert mi közé egy idegennek az ő szerelmükhöz?

3. levél, keltezése: „Nagyszében, 180. július”. A bojárné választul közli, hogy érkezésük bizonytalan, amint az kitűnik férjének OPPELMAYERHOZ címzett s odaméllékelt leveléből:

4. levél, keltezés nélkül, a bojár így szólítja meg feleségének szeretőjét: „testvérem, Gottfried, avagy a mi szlovén módunkon: Georgij!” és baráti levelében tovább is testvérenek nevezi, közli vele, hogy ügyei multhatatlanul Lodomériába, egyenesen Jaroslavlba szólítják, s ott *szani* (15) bort fog inni, fejtegeti mennyivel jobb az otthoni hegyi bor s emlékezteti GOTTFRIEDOT, hogyan mulattak együtt ISZAJECSESEL (16): ez, mint kiderül, a tisztartó — őt is, a papot, a karénkeseket is üdvözölteti, tolmácsolja neje és kisleánya jókívánságait.

5. levél, keltezése: „Volhinia, 18. július”. A szerelmes GOTTFRIED siránkozik, hogy nem találkozhattak, hogy a bojárné beteg és hogy Nidosztau sivár az asszony nélkül; filozofál a sorsról, a gazdagságról, az erényről és szépségről, amely utóbbiak nem mindig párosulnak a boldogsággal, ezért vetettét az asszony a magyar lovag karjába, mint hajó a tenger fenekére. Ámde — ismét furcsa logikával — bízik benne, hogy ők ketten csöndes révbe fognak érkezni s boldogságuk tökéletes lesz. „Leányom nem fog egy idegent nevezni atyjának!” — e mondatból megtudjuk, hogy az újszülött leánya kettejük szerelmének gyümölcse. De türelmemre inti szerelmest és megnyugtatója, hogy ő mint német s mint KANT követőinek neveltje még sosem cselekedett meggondolatlanul. A tisztartó, ezáltal ISZAJECSESEL néven, üzeni, hogy várja a bojárt, mert kórusuk most már az orosz templomi énekesekéhez lesz hasonló, s a Besztercen nemcsak a hatalmas vitorlásbárka fog érkezni a bojár vagyonának gyarapítására. S ismét bölcselkedés kezdődik: egy ilyen férj hűtlen asszonya nem nevezhető bűnösnek, a levélíró azonban önmagát elmarasztalja, amiért férjes asszonyba szeretett bele. Dehát ki parancsolhat a szívének? — kérdezi, s reméli, e kérdésre csak hallgat az ő *bűszke magyar bojárnéja!* Ne gondolja, hogy ő diplomataként kitalált dolgokat állít, őh nem, a bojárné érezze önmagát *Julidának* és szerelmest méltassa a SAINT-PREUX — WERTHER névre! Befejezésül közli, hogy a Dunántúltra invitálják nyulvadászatra, de nem hiszi, hogy rászánná magát ilyen hosszú utazásra.

Ehhez a szöveghez az alábbi jegyzetek tartoznak:

”(7) *Nidosztau*, a bojár birtoka a *Kárpátok* hegyeiben, a *Beszterce* folyónál.

(8) *Láthatatlan barát*nak az íróné a *lelkiismeret* nevezi.

(9) A *magyar bojár*ok illetve mágnások, épp úgy mint a *moldvaiak* minden esetben szeretik a zajos ázsiai pompát és még a papok is, az irántuk való tiszteletből, harangszóval fogadják őket és hálaírást mondanak szerencsés hazatérésükért, ezt nevezik *egészségkívánásnak* [За здвние].

- (10) A Kárpátok hegyeinek erős bora.
 (11) *Perkulina* és *Hodunica* a bojár falusi birtokai *Nidosztau* környékén. A *Nagy-Szamos* folyó, amely a Kárpátok hegyeiből ered, *Tokaj* közelében ömlik a Tisza folyóba.
 (12) *Visszakereszteltnek* nevezik azokat a hitükhagyottakat, akik újra keresztény hitre térnek.
 (13) *Csikszereda*, borairól nevezetes erdélyi város, az Olt folyónál, a hegyekben.
 (14) Az emigráns *Mole* grófnő Kollicsadoék szomszédságában lakott, okos, éretnes, igen szigorú erkölcsű nő volt. Egyike a regény szereplőinek.
 (15) A *szani* bor, a *Szan* folyó mellett, amely Galiciában és Lodomériában folyik.
 (16) A szerb *Iszajevics* orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár házának tisztartója. Ugyancsak a regény szereplője."

Az egész közlemény végén, a jegyzetek után ez az aláírás áll: N. Sz.

Abból, hogy a művészileg teljesen értéktelen szemelvényeket oly bő kivonatban, a jegyzeteket pedig teljes szövegükben ismerttettem, önmagában is nyilvánvaló az a tény, amit cikkem elején már említettem, ti. hogy az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára bukkannom, sőt a misztifikáció lehetősége is fennforog. Hiszen ha ismernők a *Damszkij Zsurnal* közleményének magyar eredetijét, elegendő volna cím és kiadási adat szerint utalni rá, s legfeljebb Oroszországba való érkezésének útját és a fordítás minőségét vizsgálhatnók.

Így azonban, amikor az esetleges eredeti szöveg megtalálásához vagy a misztifikáció megállapításához akarunk támpontot adni, magát a szöveget s elsősorban a benne levő adatokat, földrajzi neveket, személyneveket kell megvizsgálnunk, sőt még a szövegnél is jellemzőbbek e szempontból a jegyzetekben adott magyarázatok.

Tegyük mérlegre a tulajdonveket!

Személynevek. Az eredeti mű szerzőjeként feltüntetett NYITRA (vagy NYITRAY, NYITRAI) nevű írónő író-lexikonjainkban — kezdve a FERENCZY-DANIELKÉTől egészen a SZINNYEI-félig — teljesen ismeretlen; ugyszintén a fordítóként — mint „egy orosz szolgálatban álló tiszt felesége, magyar nő” — feltüntetett JASSZOVIS, férjezett N. SZM-D-VA.

A szereplők közül Gottfried OPPELMAYERRÓL tudjuk, hogy német, a gyanús nevű KOLLICSAO bojárról, hogy moldvai, a hősnő pedig a mai Jarosław lengyel városból származva feltehetően lengyel, ukrán lehetett vagy osztrák tisztviselő leánya; az 5. levélben GOTTFRIED „az ő büszke magyar bojárnéjának” nevezi — bizonyára Erdélyben letelepedett férjének állampolgársága alapján.

Szerepel még néhány ismeretes nemzetiségű személy: ISZAJEVICS szerb ember, orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár tisztartója, a visszakeresztelt ARCH-MANIN és MOLE emigráns francia grófnő.

Népnevek. A címben és még néhány helyen szereplő „szlovén” nyilván nem a mai fogalmak szerinti jugoszláv nemzetiség, hanem a „sláv” szinonimája; ezt támasztja alá az 5. sz. jegyzet, amely Jarosław várost szlovénnek nevezi. A szerzőnő magyar volta (ha ugyan valóságos és nem kitalált személy), valószínű, mert neve NYITRA vagy NYITRAI. Egyébként azonban a XIX. század orosz szóhasználatában a венгерский *magyart* is, *magyarországit* is jelenthetett — ez utóbbi esetben különválasztották az így megjelölt felvidéki szlovákokat, délvidéki szerbet, erdélyi románt a magyarajkú мадап-tól.

Földrajzi nevek. Kolozsvár (Klausenburg), Pozsony (és Pressburg), Nagyszeben (és Hermanstadt), Lodoméria, Jarosław (mint Jaroszlavl), Tokaj, Jasszi, Csikszereda, Volhinia, Erdély, Moldva, a Nagy-Szamos, a Beszterce, a Duna, a Tisza, a Prut, a Szeret, az Olt és a Szan, viszont a Nidosztau, Perkulina és Hodunica nevekről feltételezhető, hogy az írói fantázia termékei, bár a legutóbbihoz hasonló nevű község — Holdița — ma is van a Beszterce folyó mentén és Perculina román falu is létezik. A valóságos földrajzi nevekről megjegyezhetjük, hogy a regényben reális földrajzi kapcsolatokban szerepelnek.

Irodalmi alakok. GOETHE *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) című regényének hősei, WERTHER és CHARLOTTE a szövegben, az előbbi már a műfajmeghatározásul is szolgáló címben szerepel. Alekszandr Szergejevics PUSKIN két romantikus elbeszélő költeménye, a Кавказский Пленник (1822) és a Бахчисарайский Фонтан (1824) a mű elé írt

bevezetőben és annak jegyzetében szerepel. Jean-Jacques ROUSSEAU *La Nouvelle Héloïse* (1761) című regényének JULIE és SAINT-PREUX nevű hősével találkozunk a szövegben, de szerepel HÉLOÏSE és ABÉLARD, a XII. századi híres levelező-szerelmespár neve is.

Az állítólag Pozsonyban megjelent kétkötetes levélregényt — amelyből a *Damszkij Zsurnal* a szemelvényeket orosz fordításban közölte — persze ennyiből nem ítélni meg; a közölt szemelvények irodalmi értéke ugyan semmi, de a pontos földrajzi és irodalmi hivatkozások még ezeket a szemelvényeket is kiemelik az akkoriban Európa-szerte divatos selejtes ponyvamű-tömegből.

Miután így a *Damszkij Zsurnal* magyar hivatkozású közleményének minden adatát ismertettük, hogy a forrásmű további kutatását megkönnyítsük, vizsgáljuk még meg röviden a közlemény irodalomtörténeti helyét, jelentőségét.

Amikor GOETHE *Die Leiden des Jungen Werthers* című regénye, egy szerelmespár érzelmes levelezése, 1774-ben megjelent, szinte egycsapásra világsiker lett: egyfelől belső értékénél fogva, másrészt azért, mert tökéletesen megfelelt a kor igényének. A levelezés mint szépirodalmi forma nem volt újdonság, hiszen említettük a francia HÉLOÏSE és ABÉLARD párnak a XII. századból származott levélregényét, s hivatkozhatnánk akár a magyar MIKES Kelemen évtizedekkel a *Werther* előtt írt (jóllehet csak 1794-ben kiadott) irodalmi értékű leveleire, vagy GOETHE olyan közvetlen elődeire, mint ROUSSEAU és RICHARDSON. Mégis GOETHE nevezetes műve volt az, amely nemcsak egy egész világirodalmi stílusirányzatot népszerűsített (a szentimentalizmust), hanem formája és tartalma is szinte minden országban a követők egész légióját ihlette meg. Egyszerű fordításoktól szolgai adaptálásokon keresztül egészen önálló irodalmi értékekig terjed a *Werther*-utánzatok skálája. Az orosz irodalomban is virágozott ez a műfaj⁶, de minket most magyar elterjedése érdekel: hogy milyen irodalmi környezetből származott (ha ugyan nem volt misztifikáció) „Nyitra úrhölgy” regénye. A magyar *Werther*-utánzatok jó útmutatóit adja CSÁSZÁR Elemér⁷, SZINNYEI Ferenc⁸ és GYÖRGY Lajos⁹, míg DOHÁNY József¹⁰ inkább a *Werther*-motívumokat keresi magyar művekben, műfaji tekintet nélkül.

A *Damszkij Zsurnal* közleményét megelőző időkben a fenti művek alapján a magyar *Werther*-utánzatok alábbi jegyzékét állíthatjuk össze:

MILLER, Johann Martin: *Siegwart, eine Klostersgeschichte* (Leipzig, 1776) című regényének két magyar fordítása: KAZINCZY Ferenc: *Szegvári* (szerzője megsemmisítette) és BARCAFALVI SZABÓ Dávid: *Szigvárt klastromi története* (Pozsony, 1787).

KAYSER: *Adolfs gesammelte Briefe* (Leipzig, 1788) című regényének magyar adaptálása: KAZINCZY Ferenc: *Bácsmegeyeinek öszveszedett levelei* (Kassa, 1789).

KÁRMÁN József: *Fanni hagyományai* (Uránia, Pest, 1794).

VITKOVICS Mihály és KISFALUDY Sándor levél-regényei ekkor keletkeztek, de csak később láttak nyomtatásban napvilágot (*A költő regénye*. Bp. 1879, kiadta SZVORÉNYI József, és *Két szerető szívnek története*. Pest, 1870—1871, kiadta TOLDY Ferenc).

Íme az eddig ismeretes magyar *Werther*-utánzatok. A *Damszkij Zsurnal*-ban megjelent állítólagos fordításhoz még hasonló sincs közöttük. Ha tehát a rejtélyes NYITRA úrhölgy „szláv Werthere” nem misztifikáció, akkor eredetijének felkutatása még megoldandó feladat.

RADÓ GYÖRGY

⁶ Vö. Жирмунский, В. М.: *Гете в русской литературе*. Ленинград, 1937.

⁷ CSÁSZÁR Elemér: *A magyar regény története*. Bp. 1922.

⁸ SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. 1. kötet. Bp. 1925.

⁹ GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

¹⁰ DOHÁNY József: *Werther hatások a magyar irodalomban a 18-ik század végéig*, Nagyvárad, 1909.

A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban. A műegyetemi könyvtár, hosszú ideig hazánk legnagyobb műszaki szakkönyvtárának története szorosan összefügg az ország első és évszázadon keresztül egyetlen műszaki egyetemének fejlődésével.¹ Keletkezése is az alma mater működésének első éveivel kapcsolódik. Közismert az a heves harc, amelyet a reformnemzedék — élén SZÉCHENYIVEL és KOSSUTHAL — a műegyetem felállításáért vív. Felismerik, hogy az önálló műszaki egyetem megteremtése, a kor tudományos színvonalán álló technikai oktatás bevezetése egyaránt feltétele Ausztriával szemben gazdasági függetlenségünknek és kialakuló liberális kapitalista iparunknak. A műegyetem szükségessége ezért politikai jelszó lesz; KOSSUTH a *Pesti Hírlap* írásáiban biztosít állandó publicitást az ügynek, a problémával 1842-ben a Magyar Tudós Társaság is foglalkozik, a forradalom előtti évtizedben egész irodalma támad a kérdésnek.²

A király eleinte merev ellenséges magatartását az események hatására látszólagos engedékenységre váltja fel, kidolgoztatja a helytartótanáccsal a kérdéses intézmény szervezetét. Az ügy gazdasági-politikai fontosságát mutatja az is, hogy Bécs a magyar országgyűléseken követelt műegyetem (polytechnikum) helyett csupán középfokú tanintézet, ipariskola felállítását engedélyezi. Sok huza-vona után, a legfelsőbb elhatározást követő több esztendő elmúltával, 1846-ban végre megnyílik az intézet. A pesti egyetem főépületében — a homlokzatnak az egyetemi templom felé eső részén — szorítanak ideiglenes helyet az iskolának, amelyet a dinasztia magyarországi helytartójáról, JÓZSEF nádorról „József ipartanoda”-nak neveztek el.³

A nagy kinnal létrehozott intézmény kevert iskolatípust eredményezett. Szervezete három szakra tagozódott: egy gazdasági, egy műtani és egy kereskedelmi szakra, valamennyi egy évi előkészítő és két évi rendes tanfolyamból állott. Az ipartanoda megnyitására, 1846. november 1-én a hallgatók száma 80, jellemzésükre szolgáljon a korabeli adat: „Nincs a hazában tanintézet, melynek növendékei között korra, előképzettségre oly nagy volna a különbség, mint az Ipartanoda növendékei között.”⁴ E nyolcvan hallgató részére egyetlen könyvvel sem rendelkezett az intézet, pedig a növendékek silány felkészültsége ugyancsak igényelte a könyvekkel való ellátást.

Az oktatói kar — közöttük STOCZEK József, NENDTVICH Károly — az igazgatón kívül nyolc tanárból és két rendkívüli tanárból állt.⁵ A tantestület számára is szükségletként mutatkozott a könyvtár. Ebben az időben Pesten már találunk néhány technikai vonatkozású szakkönyvtárat: az 1841-ben alakult Természettudományi Társulat könyvtárát, az 1842-ben alapított Orvosegyesületnek és az Országos Ipartestületnek ugyanebben az évben megnyílt könyvtárát. Ezek azonban nem pótolhatták az ipartanoda hiányzó könyvtárát, mert az intézetnek az oktatást segítő, támogató szakirodalomra és tananyagokra volt szüksége. De nem jelentett kezdetben segítséget az Egyetemi Könyvtár

¹ A tanulmány a műegyetemi könyvtár száz éves (1848—1948) történetét tárgyaló doktori értekezés egy fejezetének rövidített átdolgozása. Elsőrendű forrásanyaga a műegyetemi rektori irattár (Műe. rekt.)

² Hogy a műegyetem felállítása milyen szélesen kapcsolódik a nemzet gazdasági, kulturális és politikai törekvéseihez, legszebben tükrözi a kortársak közül VÁLLAS Antal tanár, a kiváló matematikus könyve: *Egy felállítandó Magyar Központi Műegyetemről* (Pest, 1841.)

³ Az ipartanoda megnyitása, a gazdasági és technikai ismeretek oktatása ekkor már égetően szükséges. Egykorú adatok szerint (FÉNYES E.: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. I. 71. l. (a gyárak száma 1838-ban 453 volt, 10 év múlva ez a szám 528-ra emelkedett. Ugyanakkor alig van iparilag képzett, technikában jártas személy. A helyzetről hű képet fest a *Magyar Hírlap* 1850. 61. számában, a József ipartanoda propagálására megjelent cikk: „... ipar értelmes egyéneknek annyira hiányában vagyunk, hogy nem a felsőbb technikusokat, gyárosokat, de még műhelyvezetőket, sőt ügyesebb mesterlegényeket is külföldről kell hazánkba édesgetni.”

⁴ Műe. rekt. 73. ex. 1848.

⁵ Műe. rekt. 13. ex. 1847/48.

közelsége sem, mivel az ipartanoda hallgatói részére csak később engedélyezték a könyvtár használatát.

A túrhetetlen helyzet megváltoztatásáért az intézet tudós igazgatója, KARÁCSONY Mihály⁶ jóformán a megalakulás percétől kezdve felveszi a harcot. A mostoha körülmények között induló iskola szerencséjére KARÁCSONY igazgató a helytartótanács tanulmányi bizottságával egyesített könyvbíráló főhivatal ülnöke, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, jogtanár, aki minden tudását latba vetve fáradhatatlanul küzd, hogy az intézetet szakkönyvekkel és folyóiratokkal lássák el. Már a megnyitást követő hónapban felterjesztést ír a helytartótanácshoz. A folyamodvány egyben bírálat és vádirat is a bécsi „kultúrpolitika” ellen, amely tessék-lássék megnyitotta ugyan a pesti ipartanodát, de a legszükségesebb felszerelésekről, gyűjteményekről és elsősorban a nélkülözhetetlen könyvtárról nem gondoskodott.

A könyvtárra vonatkozó időtálló megállapításai miatt, amelyek KARÁCSONY igazgató haladó egyéniségét híven jellemzik, a felterjesztést részletesen idézzük:

„A tanintézetek üdvös, eredményteljes működését feltételeznék a tanári személyzet készütségéből, a tudományok s tanintézetek iránti buzgalmától ugyannyira, hogy bármi czélszerű legyen az intézet szerkezete, bár annak anyagi felszerelésében a költség nem kiméltetett volna, pangani fog, hanyatlásnak induland, a tanítók megszűnnek egyenletet tartani a tudományok haladásával. Ezen tekintetnél fogva könyvtárakkal láttattak el, nemcsak a felsőbb, de a középtanodák még azon időszakában is, midőn egy-két száz kötetekből álló gyűjtemény sokkal többbe kerüle, mint jelenleg egy válogatott könyvtár. Ha az elméleti irányú tanodákban a könyvtárak s a tudományok fejlődését figyelemmel kísérő folyóiratok szükségeseknek elismertetnek, — ipartanodáknál, melyeknek tantárgyai a naponkénti alkalmazás által naponként új meg új eredményekre vezetnek, az intézet sülyedése nélkül nem lehet a tanároknak a tudományokban fokozatos haladás eszközeit megtagadni. De nincs is ipar tanintézet, mely e tekintetben hiányról panaszkodhatnék, nem említem a bécsi ösztümü intézetet, melynek közel 100000 frt.-ba kerül könyvtára, a folyóiratok gyűjteménye évenként két ezer pengőforint összeggel segedelmeztetik.

Addig is míg a kir. József Ipartanoda számára megszerzendő exact tudományi irányú munkák s folyóiratok iránti legalázatosabb nézeteimet felterjeszteni leend K. K. megengedni méltóztatnék, hogy az ipartanodai tanárok számára az általok szorgalmazott több rendbeli folyóiratokból legalább is következőket megrendelhessem: 1. Magyar Gazda, 2. Hetilap, 3. Dingers Polytechnische Journals, 4. Bulletin de la Société Encouragement pour l'industrie, publ. avec l'approbation du Ministre d'intérieur, Paris, 5. Försters Bauzeitung, Wien, 6. Inner vesterriches Industrieblatt, 7. Annales des ponts et chaussées.

Mely legalázatosabb folyamodványomat azon mély hódolatu kérelemmel fejezem be, hogy a kir. Tud. Egyetem könyvtárában a könyvtárnoktól vett szóbeli értesítésnél fogva az ipartanodai literatura eddigelé képviselve nincs, vannak azonban oly elméleti irányú munkák, melyeknek az ipartanodai tanárok nagy hasznát vehetnék, es. kir. Fenséged megengedni és ennek útján intézkedni Méltóztatnék, hogy a kir. József ipartanodai tanárok az egyetemi könyvtárat azon feltételek mellett, amint a Magyar Tudós Társaság tagjai használhassák.

Pest, Karácson hó 18, 1846.”⁷

⁶ Életéről nem sokat tudunk: szegény köznemesi családból született Darnón (Veszprém m.), középiskoláit Magyaróváron végezte, majd Pestre került, ahol az egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1823—1836-ig SZÉCHENYI Antal nevelője. Az 1825-i pozsonyi országgyűlésen mint távollévő képviselője a magyar nyelv terjesztése és a tanrendszer hiányainak megszüntetése érdekében szóltal fel. 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az ipartanoda tervezésében tevékenyen részt vett, az intézet felállításakor ideiglenes, majd egy év múlva, 1847-ben valóságos igazgató lett. (SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt.)

⁷ Műe. rekt. 67. ex. 1846/47. A helytartótanács 1841-ben hozott rendelkezése szerint mind a professzorok, mind a Tudós Társaság tagjai térítvény ellenében legfeljebb 2 hónap időtartamra kölcsönözhetnek. Erre vonatkozólag bővebben TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt (1824—1843)*. Magy. Könyvszle, 1959. 3. sz.

Az ipartanoda miatt érzett rossz lelkiismeretre vall az a gyors válasz, amelyet KARÁCSONY hatásos felterjesztésére a helytartótanács ad:

„Folyó hó 18-áról kelt 67. számú felterjesztményére Czimzett Uraságodnak válaszul adatik, hogy ezen felterjesztményében elősorolt folyóiratoknak, a „Hetilapot” és „Annales des ponts et chaussées” című francia lapot, — mellyek szükségeseeknek nem találtattak — kivéven, az ipartanodai tanárok számára leendő megrendelése megengedtetik, önként értetven, hogy ezen folyóiratok olvasás után az intézet irodájába visszaküldendők, és utóbbi lehető használat végett a képezendő Ipartanodai könyvtárba elteendőek lesznek. Egyébiránt Czimzett Uraságod arról is tudósítatik, miszerint a magy. kir. tudományegyetemi könyvtár használatának az ipartanodai tanárok, és tanulókról kiterjesztése iránt mai nap kellő intézkedések tétettek legyen.

Budán a Magyar Királyi Helytartótanács 1846-ik évi Karátsonhó 29-én tartott ülésén.”

A helytartótanács e leirata⁸ nagyfontosságú az ipartanodai könyvtár keletkezésének körülményeit vizsgáló kutatás számára. Nem hogy kétséget afelel, hogy az ipartanoda megnyitása időpontjában könyvtárral nem rendelkezett. Ez az ügydarab tekinthető a *könyvtáralapításra vonatkozó első hivatalos utalásnak*. A leirat még egy szempontból is érdekes; a tanulók számára is engedélyezte az Egyetemi Könyvtár használatát, amit KARÁCSONY nem is kért.

A helytartótanácsnak azonban nem okozott gondot a „képezendő ipartanodai könyvtár”. Az idézetből kitérjük, hogy a kért folyóiratokból is kettőt — a nagytekintélyű francia mérnöki szaklapot és (érthető okokból) a többek közt KOSSUTH vezércikkeit közlő *Hetilapot* — nem engedélyezett. A vásárláshoz szükséges keretet sem biztosította. Ez indította KARÁCSONY igazgatót arra a lépésre, hogy a könyvtár létesítéséhez nélkülözhetetlen pénzüsszeg előteremtése céljából a növendékeket önhatalmúlag egy forint befizetésére kötelezze. KARÁCSONY intézkedését a helytartótanács az „1847 évi Szentmihály hó 14-éről 37.993 szám alatt tudatott legfelsőbb elhatározat” által kegyesen jóváhagyta.

Az elkövetkezendő időkben a beiratási díjat az előkészítő osztály hallgatói számára 1 Ft-ban, a felsőbb osztályoknál 2 Ft-ban állapították meg.⁹ Az így befolyt pénz azonban édes-keves egy könyvtár alapításához, ahogyan ezt az 1846/47. tanévben a tanulók részéről befizetett pénzüsszeg és a belőle vásárolt csekély könyvek száma is mutatja. A József ipartanoda első tanévében a növendékek beiratási díjként 65 Ft-ot fizettek, és e pénzből a következő műveket szerezték be: *Technologische Enzyklopedie* (első 14 kötet), BENKER: *Mercantil Waarenkunde* (2 köt.) és ALTMÜTTER: *Werkzeug Sammlung*. A három mű, összesen 17 kötetben pontosan 64 Ft 38 kr-ba került, vagyis felemésztette az egész évi beiratási díjösszeget.¹⁰

Az igazgatónak tehát továbbra is igénybe kellett venni a helytartótanácsot a könyvek vásárlása tárgyában. KARÁCSONY a jó ügy érdekében mindent elkövet, mint ezt olvashatjuk az Ipartanoda 1847. okt. 30-án kelt 8434. sz. iratában, amelyben az intézet részére beszerzett könyvek kifizetésére, 132 Ft 5 kr összeg utalványozásáért „esedezik”.

⁸ Múe. rekt. 78. ex. 1846/47.

⁹ A könyvtár gyarapítására fordított beiratási díjakat 1850-től az előkészítő osztályban 2 Ft-ra, a technikai osztályon 4 Ft-ra emelték. Az 1850—57 közötti években a beiratási díjak összege 4911 forintot tett ki, ami kb. 600 Ft évi átlagot jelentett. Vö. ZELOVICH Kornél: *A m. kir. műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Bp. 1922. 114. l. A beiratási díjaknak könyvtári célokra történő felhasználása régebbi gyakorlat eredményes példája. Hasonló, de sikertelen törekvéssel az Egyetemi Könyvtárban 1817-ben találkozunk. A helytartótanács csak 1863-ban engedélyezi, hogy a beiratási díjalap felét az egyetem könyvbeszerzésre fordítsa. Az így kapott összeg az 1865/66. tanévben 847, az 1870/71. tanévben pedig már 1185 Ft dotációt jelentett. Ld. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1949—1876*. Bp. 1958. 12. l.

¹⁰ Múe. rekt. 32. ex. 1847/48.

KARÁCSONY igazgató kéziratosa jegyzékeiből kitűnik, hogy a könyvek beszerzését saját feladatának tekintette. E munkában felhasználta azokat a tapasztalatokat, amelyeket mint a könyvbíráló főhivatal ülnöke szerzett. A könyvek kiválasztásába a tanári kart is bevonta, felszólította az oktatókat, hogy nyújtsák be azon művek adatait, amelyekre az oktatáshoz szükségük van. A célszerű állománygyarapításra és együttműködésre való törekvés fedezhető fel abban is, hogy a tanárok csak olyan könyvek vagy folyóiratok megrendelését kérték, amelyek az Egyetemi Könyvtárban vagy saját gyűjteményükben hiányoztak.¹¹ Az igényléseket először az igazgató szelektálta anyagi okokból, majd a könyvlajstromot felterjesztette a helytartótanácshoz, amely politikai és egyéb szempontok alapján cenzúrázta a jegyzékeket, és törölt belőle tetszése szerint, ahogyan ezt az ipartanodai könyvtárra vonatkozó legelső leiratában már megtette.

Az ipartanoda 1847 végén már rendelkezett könyvekkel. Könyvtárnak még nem nevezhetjük azt a pár tucat könyvet meg folyóiratot, amely az igazgatói irodában, illetve az egyes tanároknál volt. Hogy kevés az állomány és nem igényel külön helyiséget, sőt még szekrényt sem, tanúsítja az is, hogy az intézet igazgatói irodája részére rendelt és elkészített asztalosmunkák között nyomát sem találjuk könyvespolcnak vagy könyvszekrénynek. Ugyanakkor például az ásványgyűjteménynek külön szekrényt csináltattak. A tanárok több ízben megfordultak Bécsben vásárlások céljából. E megrendelések között sem találunk könyvtári vonatkozásút, a szállítások főleg műszerekre és rajzlelőpéldányokra vonatkoznak.

Mivel az ipartanoda részére a vázolt okok következtében kevés könyvet szereztek be, mind a tanárok, mind a hallgatók az Egyetemi Könyvtárat látogatták.

Az ipartanoda keletkezésének éveiben az Egyetemi Könyvtár központi fekvése, anyagának sokoldalúsága és mennyisége révén hazánk legkeresettebb könyvtára. Elmélet és gyakorlat szoros egysége az Egyetemi Könyvtárat „az oktatás és az élet könyvtára”-vá, a főváros szellemi életének egyik központjává tette.¹²

A modern fejlődés útjára lépő nagymúltú könyvtár közelsége az ipartanoda tanári és hallgatósa számára szerencsésnek mondható, ugyanakkor azonban a szomszédságában jól működő Egyetemi Könyvtár léte az önálló ipartanodai könyvtár kialakítását célzó törekvésekre objektíve fékezőleg hatott. A felsőbb hatóságok ugyanis az egyetemi könyvtár használatának biztosításával az ipartanoda könyvtári igényét elintéztnek vették. Mai szemmel nézve nyilvánvaló e felfogás szakszerűtlen, téves — ha ugyan nem rosszindulatú — volta.

Ebben a sanyarú helyzetben találta az intézetet az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc kitörése. Az intézet derék igazgatója (aki a szabadságharc alatti magatartást elbíráló politikai vizsgálat alapján vesztí el állását az önkényuralom első évében) felhasználja a kedvező fordulatot, és az eddigi könyörgések helyett erélyes követelésekkel fordul a helytartótanácsához. 1848. március 2-án kelt beadványa élesen kritikus jellegű, és kicsendül belőle a könyvtáralapítás halaszthatatlan igénye.¹³ A könyvtár- és kultúrtörténeti szempontból jellemző levél tartalma:

1. A József ipartanoda felszerelésének egyik leglényegesebb része a műipart éber figyelemmel kísérendő könyvtár. Egy célszerű, jól válogatott ipartanodai könyvtár alapítása

¹¹ Az ipartanoda erőmű- és mennyiségtan tanárának, ARENSTEIN Józsefnek egyik ilyen felterjesztett jegyzékében közli is: „Ezen lajstromból kihagyattak mindazon könyvek, melyek vagy az egyetem könyvtárában találtnak vagy alólírtak birtokában vannak.” Műe. rekt. 40. ex. 1847/48.

¹² Erre és általában az egyetemi könyvtárnak e korszakára TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843-1849.) Bp. 1956. 243—276. l. (Tanulmányok Budapest múltjából 11.) és PALLÓS Jenő: *Budapest 1848/49-ben.* Történeti-statisztikai állapotrajz. Bp. 1950. 159 l.

¹³ Műe. rekt. 84. ex. 1847/48.

annál szükségesebb, mivel a tanárok, ha nincs eszközük a részükre még ismeretlen műipari exakt tudományokban magukat képezni, elkedvetlenednek, hanyagok lesznek és elvesztik érdeklődésüket tantárgyaik iránt.

2. A könyvtár alapítására szánt beiratási díjak — mint már ezt az ipartanoda 1847. december 6-án kelt 32. sz. kimutatása is tanúsítja — „csekélyebbek, semhogy azokból könyvtárt alapítani lehetne”. Hivatkozik a többi, elsősorban a bécsi hasonló összmű intézetre, amelynek gyarapítására évente 3000 Ft és a tudományegyetem könyvtárának évi 1000 Ft van elrendelve. Az ipartanoda részére is ugyanennyit kér.

3. Addig is, míg a beiratási díjak 1000 Ft-ra nem szaporodnak, az ipartanodai könyvtár alapítására évenkénti 500 pengő forint segély azonnali kiutalását követeli.

A levél vételekor a helytartótanácsot azonban már egészen más dolgok foglalkoztatják, a bekövetkező forradalom előjelei „aggasztják”. (A kért segélyösszeget nemsokára az első magyar független közoktatásügyi minisztertől kapja meg az ipartanoda.)

1848 márciusa az ipartanodát is fontos események színhelyévé avatta.¹⁴ Tizenötödikén a József ipartanoda növendékei az első tanóra után kivonultak, és az egyetemi ifjúsággal egysorban menetelve csatlakoztak a pesti nép tüntetéséhez. A tanács intézkedésére kitett hirdetőmenyt, amely az előadások folytatását rendeli, leszakították, és hozzálátták a petíciók elkészítéséhez. Március 29-én a hirdető táblán kitézett cédula az ifjúságot tanácskozássra hívta össze. Az ülések napról napra lelkesebbek és hevesebbek lesznek, már egy-két tanár letétele is szóba kerül, így MAYER Frigyes, a német nyelv tanárát akarják eltávolítani és kijelentik, hogy nem látogatják többé nevezett óráit. Április 8-án a tanári kar előtt megjelent az ifjúság két küldötte, és engedélyt kapott arra, hogy másnap 10 órakor az egyik előadási teremben petíciójukat fölolvassák.

Április 9-én a kijelölt időben és helyen a tanári kar jelenlétében az összegyűlt ifjúság ismertette a petíció 12 pontját. MAKAY növendék, a gazdasági osztály hallgatója kemény kifakadások között panaszkolta a szándékosan mostoha viszonyok között tartott intézet körülményeit. Az ipartanoda sem épület, sem felszerelés dolgában nincsen olyan helyzetben, amelyben lennie kellene. Majd PÉCH, a műtani osztály hallgatója szólalt fel hasonló értelemben. A délutáni ülésen kimondták, hogy a petíció szellemében az intézet kormányzását az ifjúság üléseire ruházzák, az üléseket mint korelnök ARENSTEIN tanár vezeti. Egyhangú határozatot hoztak arra vonatkozólag, hogy addig is míg petíciójukra felsőbb rendeletek érkeznek, MAYER tanár német óráin nem jelennek meg. A húsvéti szünet (április 15—26) után folytatódtak az előadások. Nemsokára megérkezett Eötvös József leirata a felterjesztett petícióra, amely a kívánt pontok legtöbbször orvosolta.

Az 1848. április 9-i petíciót falragaszra kinyomtatva publikálták: *Az összes ipartanodai hallgatóság kívánatai*¹⁵ cím alatt. Az egyes pontok élesen rávilágítanak a bajok forrásaira és megadják a helyes utat. Így például követelik a tökéletes függetlenséget a bécsi polytechnikumtól, kívánják, hogy az ipartanodát mielőbb műegyetemmé alakítsák át stb. A mi szempontunkból a legértékesebb az ifjúságnak az a követelése, amely a műegyetemi könyvtár létesítésére vonatkozik és kimondja, hogy a könyvtárat a tanulók használhassák. Jogosnak és indokoltnak tartjuk a hallgatók igényét, amely az iskola eredményes elvégzéséhez szükséges, a tanulóshoz, művelődéshez nélkülözhetetlen segítőtárs: a könyvtár felállítását sürgeti. Előremutat a petíció azon kívánsága is, amely szerint a tanárok magyar tankönyv szerint tartoznak előadni.

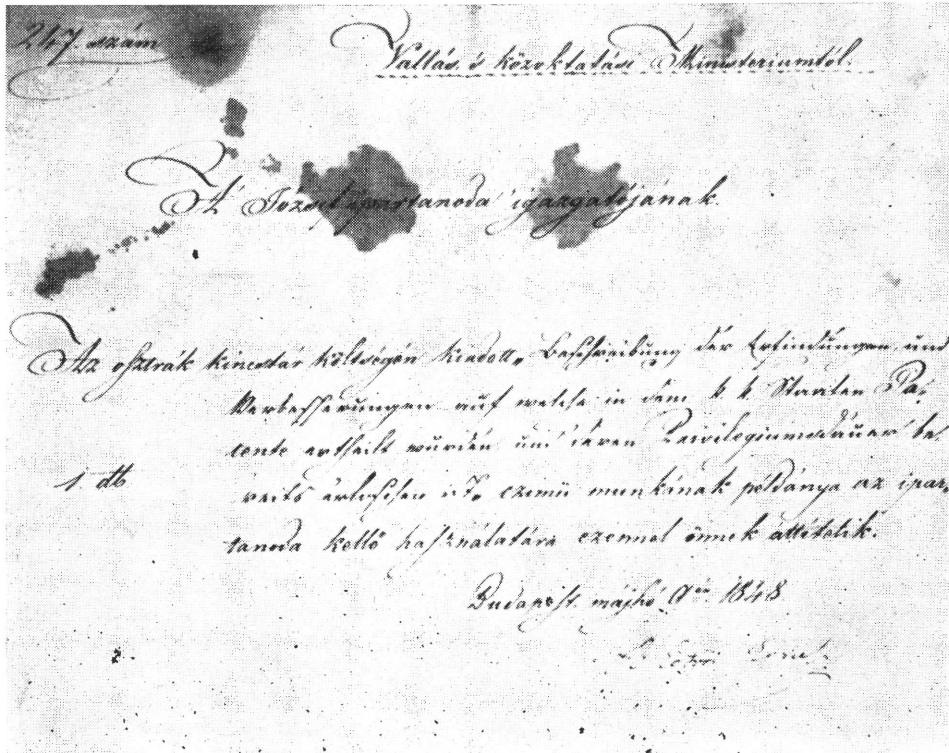
A petíció kiadását követő harmadnapon, 1848. április 11-én az ipartanoda megkapta a márciusi felterjesztésében kért 500 Ft-ot. (Valószínű, hogy a kinyomtatott petíció ráír-

¹⁴ Az ipartanoda ifjúságának magatartását 1848 tavaszán az intézet igazgatójának Eötvös Józsefhez 1848. április 27-én kelt levele nyomán ismertetjük. Műe. rekt. 100. ex. 1847/48.

¹⁵ Orsz. Levéltár. 36 × 21 cm.

nyította a figyelmet, és így elősegítette a gyors elintézést.) Június 27-én pedig a közoktatásügyi minisztertől érkezett leirat¹⁶ már „az ipartanodai könyvtár alapítására szorgalmazott 500 pfrtnyi átalány” felhasználása után érdeklődik, és elszámolást kér az igazgatótól.

Eötvös József személyes gondoskodása az ipartanoda könyvtára iránt könyvek küldésében is megnyilvánul.¹⁷ (1. ábra) A műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű professzor-igazgatója, WARTHA Vince erről a következőkben emlékezik meg: „Az 1847-ben kérelmezett könyvek még 1848-ban sem voltak meg, mert akkor már a vallás- és közokta-

1. ábra

tásügyi minisztériumból, felejtethetlen kultuszminiszterünk, br. Eötvös Józseftől aláírva és 1848. május 9-ről keltezve, küldetik meg az első könyv, amely az intézet leltárába I-ső szám alá iktattatik be.”

Eötvös ajándéka az ipartanodai vagyis a későbbi műegyetemi könyvtár inventáriumának első tétele. (2. ábra.) Ez az 5 kötetes mű szerepel ma is a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára legrégebb leltárkönyvének I. sorszámú rovatában. E mű megküldésének időpontját tekintjük a műegyetemi könyvtár hivatalosan elfogadott megalakulása dátumának.

Könyvtárunk tehát az 1848. esztendő forradalmi tavaszán alakult. Fogantatása még 1846/47-ben történt, de csaknem két év kellett, míg megszületett. A hosszú vajúdas alatt KARÁCSONY igazgató bábáskodott mellette, és EÖTVÖS JÓZSEF közoktatásügyi minisz-

¹⁶ Múe. rekt. 147. ex. 1847 48.

¹⁷ Múe. rekt. 109. ex. 1848.

ter segítette a világra, biztosítva a könyvtár léteéhez szükséges anyagiakat. Eötvös később sem feledkezett meg gyermekéről, amit a könyvtár érdekében második minisztersége alatt kifejtett ténykedéseiből, valamint abból is láthatunk, hogy végakaratóban közel 1000 darabból álló értékes magángyűjteményét a műegyetemi könyvtárnak ajándékozta.

A haladó hagyományokat kifejező 1848. alapítási évről, az érzelmi, kegyeleti tartalom kívül reális tárgyi indokai vannak. Az első leltári tétel alatt szereplő művet rövid időn belül sok más követi, mint ezt az 1847/48-i tanévi beirattási díjakból vásárolt könyvek jegyzéke tanúsítja. A jegyzéken 5 pesti könyvkereskedőtől: EMICHTől, GEIBELTől, HECKENASRTól, HOROVICZTól és SCHÖPFERTől vásárolt 52 mű szerepel 212 forint értékben. A könyvtár alapításához kiutalt 500 forintot is számításba véve megállapíthatjuk, hogy az ipartanoda most már kellő fedezettel rendelkezett könyvtára létrehozására. A könyvtáralapításra vonatkozó társadalmi igény, amely az igazgató felterjesztéseitől kezdve a tanulók petíciójáig többször megnyilvánult, 1848 első felében a forradalom közoktatásügyének gondoskodása következtében kielégítést nyert.

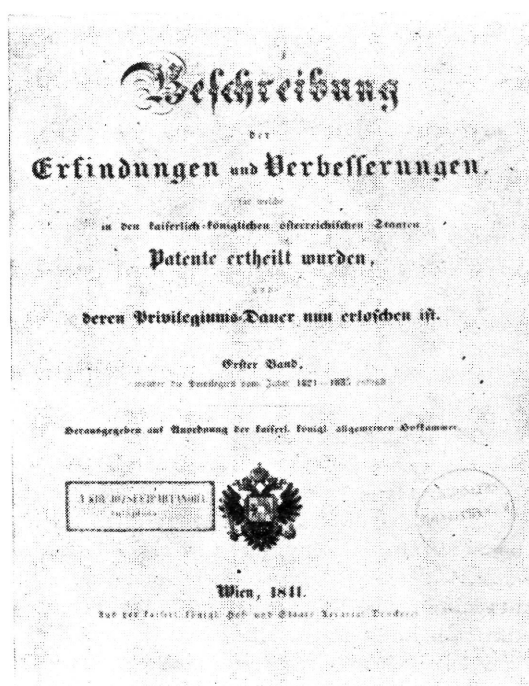
(A könyvtár alapítását kísérő jelenségek egy látszatra nem jelentős formáságára kell még a figyelmet felhívunk; az ipartanoda igazgatója csak ekkor, 1848-ban találta szükségesnek, hogy az intézet állományát feltüntető címkét, illetve bélyegzőt rendeljen. A „K. József-ipartanoda tulajdona” feliratú 5 × 2 cm nagyságú nyomtatott címkével 1848- és 1849-ben megjelölt könyvek jó részét ma is megtaláljuk könyvtárunkban.)

A műegyetem felállításának kérdése is napirendre kerül, Eötvös 1848 májusában törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé ebben az ügyben. A jövő műegyetemének lehetősége lázba hozza az ipartanodát, egyik tanácskozás a másikat követi. KARÁCSONY körözüvényben felszólítja a tanárokat, hogy az intézet átalakításához állítsák össze a kiképzés tantárgyainak és a tanítás irányának vázlatát, és nyújtsák be a szükséges felszerelés- és könyvigenyélésüket. A műegyetem ügyében Eötvös 1848 júliusában megbeszélést folytat KARÁCSONY igazgatóval, és utasítást ad az ipartanoda átalakítására. KARÁCSONY új intézetet kíván felállítani „Műipari Akadémia” névvel, amely különbözne mind a polytechnikumtól, mind az ipartanodától. Eötvös a költségvetésben messzemenően gondoskodik a műegyetemről: a költségvetési előirányzatban VIII. Földművelés, ipar, kereskedelem rovat alatt a műegyetem építkezésére 250 000 forint, ugyanebben a költségvetésben a technikai irodalom támogatására 1 800 forint van előirányozva.¹⁸ Nem szorul ecsetelésre, mit jelentett volna a terv megvalósítása a műegyetem és könyvtára részére.

A felállítandó műegyetemen a könyvtár bizonyára külön helyiséget kap. A könyvtár fejlődésének az akadálya ekkor már nem a pénzhiány, hanem elsősorban a helykérdés. Tudjuk, hogy az ipartanoda a tudományegyetemen kapott szállást. Az ideiglenesen átengedett helyiség kevés; a meglévő 6 terem és 2 lakás helyébe szükség volna 27 teremre és 4 lakásra — ahogyan ezt az igazgató 1848. július 31-én kelt levelében kifejti. A minisztérium nevében Szász Károly államtitkár utasítja, hogy keressen az ipartanoda számára minden tekintetben alkalmas épületet. Addig is míg megfelelő helyet találnak, KARÁCSONYnak az egyre szaporodó könyvállományt el kellett valahol helyeznie. Kezdetben az irodában voltak a könyvek, a tekintélyes számra megnövekedett gyűjteménynek az igazgató kénytelen magánlakásában helyet szorítani, ami ha önmagában véve nem is olyan nagy áldozat egy tudós számára, mégsem tekinthető végleges megoldásnak. Október 3-án ismét ír ebben a tárgyban a közoktatásügyi miniszternek, kifejti, hogy egyébként is szűk magán-szállásán a könyvgyűjteménynek helyet családja legnagyobb alkalmatlansága nélkül nem adhat. A felterjesztésben javaslatot tesz a probléma megoldására, bejelenti, hogy az irattár és a könyvek részére alkalmas szállást talált, amely Szent György napig 70 forintért

¹⁸ ZELOVICH: *I. m.* 109. 1. hivatkozással LUKÁCS Béla: *Az 1848/49-iki pénzügy.* Pest, 1871. 35—36. 1.

kibérelhető. A minisztérium elfogadja KARÁCSONY tervét, és intézkedik a kért összeg kiutalásáról. Az iroda irományai és a könyvek a bérelt két szobába kerültek át, és ezt a körülményt utólag még szerencsésnek is nevezhetjük. 1848. október 7-én az igazgató ugyanis már azt jelenti a minisztériumnak, hogy az ipartanoda minden termét hadi kórháznak foglalták le, és az intézet minden felszerelése, bútor, padok, táblák stb. a földszinti nagy teremben halmozották össze. Ezt a zsúfolódást a könyvtár elkerülte, és talán ennek is köszönhető, hogy a két bérelt szobában sértetlenül megmaradtak a könyvek. Milyen volt a könyvek használata, egyáltalán hozzájuthattak-e olvasásukhoz ebben az időben, erre vonatkozólag nincs adatunk. A haza megvédése lett a legfőbb feladat, emellett eltörpült minden egyéb. A tanítás a szabadságharc befejezéséig szünetelt az ipartanodában.

2, ábra

1849 januárjában Pestet megszállják WINDISCHGRAETZ csapatai. A császári ideiglenes polgári közigazgatás a pesti tudományegyetem és az ipartanoda ügyeinek intézésére királyi biztost nevez ki. A biztos az intézet két tanárát, mivel januárban elhagyták az intézetet, a szolgálatból kilépettnek nyilvánította.

1849 áprilisban visszatért a magyar kormányzat, érdemleges esemény azonban nem történik az ipartanoda és könyvtára életében. A szabadságharc végén az ipartanodát császári katonák laktanyárák használják. A tanítás is csak később, 1849 végén kezdődik.

A szabadságharc leverése után tragikus korszak következett az országra. A József ipartanoda is osztozott a közös sorsban. A tanári kar egyik tagját,¹⁹ JUHBÁL Károlyt, az

¹⁹ JUHBÁL Károly a szabadságharcban tevékenyen részt vett. Világos után nevelő KOSSUTH nővéreinek a gyermekei mellett, majd fogságba kerül. Kiszabadulva Pesten reáliskolát nyit. 1851-ben újból letartóztatják, és másfél év múlva 3 társával együtt kivégzik. Hamvai a Kerepesi temetőben a vértanúk sírjában nyugsznak.

emigrációval tartott kapcsolatai miatt politikai meggyőződéséért kivégzik, a tanárokat átcserelik, az igazgatót kiteszik állásából. KARÁCSONY helyét MAYER Lambert premontrei pap, a megszűnt gellérthegyi csillagda volt vezetője foglalja el. MAYER törhetetlen híve a Habsburg-rendszernek, még magyarul sem tud. Találóa írja erről az időről a műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű igazgatója, WARTHA Vince: „Hogy minő állapotok uralkodtak 1850-től 1867-ig azt mindannyian tudjuk, könyvtárunk történetében is az a legszomorúbb időszak. Ebből az időből nem idézek okmányokat, mert undorodom tőlük.”²⁰

A nehéz küzdelmek árán, sorsdöntő időkben megalakult ipartanodai könyvtár egészséges fejlődéséhez az 1848. évi magyar kormányzat gondoskodása biztató ígéretet jelentett. A szabadságharc bukását követő önkényuralom és abszolutizmus azonban megsemmisítette a kedvező feltételeket. Két évtized telt el, míg Eötvös második minisztersége alatt megvalósulhatott az a kor igényének megfelelő műegyetemi szakkönyvtár, amelynek alapjait 1848-ban rakta le a magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc közoktatásügye.

MÓRA LÁSZLÓ

Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez. 1963 decemberében és ez év januárjában a fővárosi napisajtóban több cikk jelent meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (ötven évvel előbb még Városi Nyilvános Könyvtár) első fiókkönyvtárának történetéről. A cikkek forrása a FARKAS Józsefné által kitűnően megírt, repertóriummal és mellékletekkel felszerelt füzet, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a kis könyvtár megnyitásának ötvenedik évfordulójára adott ki.¹ Az összegyűjtött adatokhoz kevés a hozzátenni való. Megpróbálom beleélni magam egy mai fiatal olvasó lelkiállapotába, amíg az izgalmas lapszemlét olvasom a könyvtár fogadtatásáról. Az egykorú sajtó cikkei között van kedves, barátságos, hangulatos és tájékozatlanságot eloszlató írás (BALÁZS Béláé, MARCZALI Pollyé, SZABOLCSI Lajosé és természetesen SZABÓ Ervin könyvtárigazgatóé, MADZSAR József főkönyvtárosé), és van alig néhány hónappal a megnyitás után — számos tudatosan torzító, gyűlölettől elfúló írás. Hogy értse ezt a mai olvasó, hiszen a vonzóan, takarosán berendezett kis könyvtárba az első héten 250-en iratkoztak be, és 966-an használták mint kölcsönzők vagy helyben olvasók? A népes környék lakói — túlnyomó részben munkások, főiskolások, kisdíjakok, tanoncok és magántisztviselők — birtokba vették a nekik épült könyvtárat. Mi szolgált ürügyül inkább, mint okul arra, hogy acsarkodjanak ellene? 1910 óta már ismeretessé váltak SZABÓ Ervin nagy könyvtári tervei. Emlékiratában kidolgozta egy nagy központi közművelődési könyvtár és a kerületenként szétszórta fiókkönyvtárak tervét. Ezt tekintélye teljes súlyával támogatta BÁRCZY István polgármester. 1911-ben a megalapításának 25. évét ünneplő Deák Ferenc páholy elhatározta, hogy 20 000 K-ás alapítvánnyal megépítteti az első önálló épületben elhelyezett fiókkönyvtárat. Azt a kívánságukat, hogy a Könyvtár önálló épületet kapjon, SZABÓ Ervin elvben helyeselte, a szakirodalom ismerői sok ilyen jól működő angol—amerikai public-library-ról tudtak. A páholy elhatározását követő megbeszéléseken SZABÓ Ervin és MADZSAR József főkönyvtáros előadták aggodalmaikat: a könyvtár felépítésére felajánlott összeg nem lesz elég ahhoz, hogy a helyűl kiszemelt népes környéken ebből az összegből megépíthető könyvtár befogadhassa olvasóit. SZABÓ Ervin nem volt szabadkőműves; felkérte MADZSAR Józsefet és e sorok íróját, akik más-más páholyban, de

²⁰ *A m. kir. József műegyetem könyvtárának címjegyzéke.* 2. kiad. Bp. 1893. WARTHA Vince előszava.

¹ *A főváros első közművelődési könyvtárának története, 1913–1945.* Összeállította FARKAS Józsefné. [Előszót írt hozzá BENEDEK Marcell.] Bp. 1963, Főv. Szabó E. Könyvt. 27, 6 l. Soksz.

tagjai voltunk a Szövetségnek, beszéljük meg a Deák Ferenc páholy főmesterével, SZÉKÁCS Antallal, a Kereskedelmi Kamara egyik elnökével, fogadná el két javaslatunk közül az egyiket: a Deák Ferenc páholy indítson el egy gyűjtő-akciót a páholyok körében, hogy az alapítványi összeg megfelelően felemelhető legyen, a másik: egyezzék bele abba, hogy a főváros maga is hozzájáruljon legalább még annyival, mint az eredetileg felajánlott összeg. Tárgyalásaink — fájdalom — nem vezettek eredményre. A megbecsülni való ajánlatot mégsem lehetett visszautasítani. A páholy által felkért építészek félév késéssel elkészítették a tervet, ezt azonban a középítési bizottság nem fogadta el, mondván: nem járulhat hozzá köztér beépítéséhez. (Pedig a kis épület a különben elhanyagolt térnek csak a Barcsay utca torkolatába nyúló csücskét foglalta volna el.) A bizottság azt ajánlotta, helyeztessék el a könyvtár egy iskolában. SZABÓ Ervin a páholy jószándékú tervének védelmében a Tanácshoz intézett beadványában kifejtette, hogy a felnőttek — általános tapasztalat szerint — elkerülnék az iskolát, a gyermekek pedig átvinnék az iskola szigorát a könyvtárra. A könyvtár épülete, berendezése olyan kell hogy legyen, ahol az olvasó otthon érzi magát. A Tanács ezt a szemléletet és a tervet elfogadta. Így jutott el a könyvtár 1913. december 27-én a megnyitáshoz. A fehér falú, piros tetejű házaeska vonzereje — kapuja fölött a felírással: *Deák Ferenc Könyvtár* — túlságosan nagy volt, ilyen nagyoknak a könyvtár vezetői sem képzelték el. Eltelt egy-két hónap, a férőhelyek számát fel kellett emelni 45-ről 70-re, majd 80-ra. Ez is kevés volt, a zsúfoltság nagyobb lett. Az egyetlen teremből álló könyvtárban a gyermekek hangos beszéde zavarta a helyben olvasást. A könyvtár vezetősége úrrá lett a nehézségek felett, és tanácsi engedéllyel a téren, az épület közelében utcára nyíló helyiséget bérelt ki az ifjúsági kölcsönző számára. Mindezekről a sajtó írhatott volna higgadtan is, közben örömmel nyugtázhatta volna a lávaforrású olvasó-kezdő jelentkezését: az első évben 84 898 kötetet kölcsönöztek ki olvasói. De nem így történt. RÁKOSI Jenő lapjai és GULYÁS Pál a *Magyar Könyvszemle*ben alig hajszálnyira a közölhetőség határán innen, útszéli hangon írnak az új könyvtárról. A *Budapesti Hírlap* „cigányvásári tülekedésről és rendtelenségről” ír *Könyvtári zavarok* című cikkében. Visszaél az olvasó tájékozatlanságával és egy lélekzettel a régi (ma már lebontott) városházán levő Központi könyvtárról is beszél: „zavar”-nak minősítve azt, hogy az ideiglenes új helyiségbe költöző könyvtár bezárta olvasótermét, hogy újjászervezve, új katalógusokkal, új állománnyal gazdagodva nyithassa meg új helyiségeit a gróf Károlyi utcában. GULYÁS Pál túlcitálta a piszkolódókat: az Almássy téri könyvtárat „kiállítási mintafaluba való látványosságnak” nevezte: „Annyi ilyen fiók kellene Pesten — írja — mint az a bizonyos házikó”. Hadd álljon itt ez a gyűlölködő, a lap múltjához méltatlan mondat mégegyszer, de most már megbélyegezetten a nyolcvanadik évébe lépő *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Sokan nem értették meg: hogy volt ez lehetséges. A feleletet többen megadták már, csak nem kapcsolták össze a viharos múltú kis könyvtár sorsával. Ezzel a sajtóhadjáratlalt kezdődött a SZABÓ Ervin és munkatársai elleni hajszá. Erről jól dokumentált tanulmányt írt REMETE László a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1960. évkönyvében*. Ekkor szövődtek a számai annak az összeküvésnek, amely a Fővárosi Könyvtár új nagy palotája építésének tervét az első világháború kitérése előtti utolsó közgyűlésen elbukatta.

KÓHALMI BÉLA